



ALEXA KÁROLY

2020. tavasz, nyár, ősz

SZEMÉLYES HELYZETJELENTÉS

„KOLERA IDEJÉN” BIBÓVAL ÉS HAMVASSAL

KÖZBEVETÉS (IDÉZET SEHONNAN) ÉS BEVEZETÉS

„Mi volt az oka Trianonnak? Mikor kezdődött a rendszerváltozás? Hol erednek forrásai az európai értékeknek? Stb., stb. Ha efféle nagy kérdéseken tűnődve sem óhajtunk a történetfilozófiá(k) mélye felé kalandozni vagy az emlékezés-lélektan terepeire tévedni, jobb, ha megnyugszunk a köznapi tapasztalatban: a múlt fürkészésekor minden kérdésre adott válaszból egy újabb kérdés sarjad, nincs kezdemény, aminek ne volna előzménye, aligha van olyan álláspont, amit óhatatlanul el ne bizonytalanítana, utóbb felül ne írna egy másfajta vélekedés. Nincs szükségünk – mondjunk egy hirtelen példát – túl merész szellemi akrobatikára ahhoz, hogy kimutassuk Magyarország száz évvel ezelőtti feldarabolásának okai közt akár a honfoglalás „megkésetttségét”, akár a keleti (sztyeppe) és nyugati (városi) mentalitás ősi ellentéteit, számításba véve tán még Róma és Bizánc teológiai küzdelmének ezer éve előtti harcálláspontjait is, és oly sok minden egyebet. És ahogy tudatunk mélyén – engedjünk a tébolyult látomásnak – immár harminc esztendeje, mióta a nyugat felfedezte őket – ott lappanganak, Ázsia mélyéről a szőke tarim múmiák... jöttek ők is (velünk? hozzánk?), vagy ott maradtak, ahol, skótkockás átalvetőikben, szőkén, tekintetünket keresve a kétséges halál állapotában? És minden, minden, ami még „ott” van, mint őstörténet, közép- és legújabb kor, az álmok, a legendák, az azonosíthatatlan nemzetnevek légioja, és ami meg utána... a magyar állam részletes történelme... Még a Vízöntő kor előtt vagy már abba is bele-belecsusszanva... És ha belenyugszunk is abba, hogy időszámításunk kezdete előtt (most és itt félreértésre adna alkalmat a „Krisztus” szót az origó pontra helyezni), szóval visszaszámlálva, 2700 évvel ezelőtt vette át az időtől a történelmet a világválság, nos, akkor is mit kezdjünk ama legendásan valós aktorokkal – mindennemű „fejlődés” természetes cáfolataival –, mint Buddha, Herakleitosz, az utolsó Toth és Zarathusztra, Püthagorasz? (Talán csak Lao-cet és Konfu-cet nem kell féltenuünk: egyetlen világbirodalom élt túl „mindent”, és ők továbbra is ott vannak, ahol a szellem a helyüket valamikor kijelölte: a „Középső Birodalomban”. Kína. Az csak a „külsők” megtévesztését szolgáló látszat, hogy hol mintha „császárság”, olykor mintha „kommunizmus”. Nézz meg egy mandarint a metseten kurtizánok között, milliószámra rajzó napszámosokat a rizsföldeken, bármikor, egy felfoghatatlan technikával megszerkesztett, fél Európa-méretű vízrendszert, „akkor” és ma, ne vedd le a szemed a szakács kezéről, ahogy a kacsát csontozza, tedd egymás mellé Mao vélekedését a nagy francia forradalomról és Hamvas Béla végleges vázlatát a császárról, aki negyven évig hallgatott és dél felé nézett, és rendben is men-

tek a dolgok, vagy nézz bele a pesti aluljáróban egy kínai bugyiárus arcába, hogy ráng rajta a lenézés, az utálat és a végtelen közöny.) Egyszóval nincs előzmény és folyomány? És akkor hol az idő, az Idő, noha a természeti létben mástól sem szenvedünk annyit, mint az idő legbrutálisabb és legtalálékonyabb megjelenéseitől. Ahogy a biológiai egyediséget nem kis kárörömmel az örök időtlenség felé noszogatja.

No, a tárgyra. Ha a mostani harmincéves (közpolitikai és magyar kistörténelmi) évfordulótól elfogadjuk, egy brutálisan csámpás lépést megtéve, hogy rákérdezzon: mikortól is érdemes, mikortól is megalapozott a rendszerváltozásnak, ennek a nagy társadalompolitikai fordulatnak a kezdeteit nyomozni, belenyugodhatunk abba, hogy...”

Így kezdődött volna.

Azután majdnem pontosan efféle is lett belőle. Azért csak majdnem, mert bármily pontosan is másolja az egyik számítógép a másikat, a billentyűket mozgósító és mozgó tudat ott szuszmorog az ujjbegyeidben, halottnak tetteve magát, les, lecsap, belenyúl, ahogy a fogadó fél is, mint egy szövegtechnikailag semleges cég alkalmazott közbenjárójának kis kezecskéje, ahogy elvár és hozzáigazít... De ez már a helyzetrajz történetének túl sok figyelmet nem érdemlő eleme... Mindenesetre magam hagytam el ezt az előhangot (terjedelmi kötetmekhez önként igazodva), amit – egyébként – fél év után talán ha percekkel ezelőtt bővítettem néhány eszelős utalással. Azért (lát-szatra) könnyedén odavetve – bár leírva oly talmi, ráadásul álértelmiségi közhely – talán megengedhető egy olyan hasonlat „kolera idején”, amely rövidre zárja a szövegek életének önburjánzását (az „alkotó” kezek és tudatok a háttérben mind számosabbak és egyre azonosíthatatlanabbak) és ennek a hatalmasság nélküli hatalomnak a létét, akár csak mint benyomást... Azaz a szöveg egyre önmagáért valóbb léte éppoly endémia, pandémia, epidémia, sőt panzoózis, mint minden, ami kívül van a szövegen. (De hát van-e, elgondolható-e valami, ami nem szöveg, vagy nem szöveggént kénytelen létezni?)

II. ÚJRAOLVASVA – BIBÓ ISTVÁN (AZ EURÓPAI TÁRSADALOMFEJLŐDÉS) (Idézet a feledésre ítélt Országút. M. Szle. című mappából)

„Mikortól is érdemes, mikortól is megalapozott a rendszerváltozásnak, ennek a nagy társadalompolitikai fordulatnak a kezdeteit nyomozni? Alighanem belenyugodhatunk abba, hogy ez a most letelő generációnyi idő éppen csak arra volt elég, hogy a tények egy bizonyos halmazának már odakínálja a történelmi érvényességet. Nyilván a legfontosabbaknak, a leglátványosabbaknak, a legnagyobb horderejűeknek, a különböző politikai érdekek által a legjobban menedzselteknek, az olyan dátumokhoz kötődő eseményeknek, amelyek a nemzeti múlt számegegyesítésén a hasonló fontosságúak közé bízást és azonnal odasorolhatók. De a szellem vagy a kultúra produktumai között már ugyancsak nehéz a releváns értékek felmutatása, történelmi hagyományára emelése: ezek nemcsak a közízlés napi szeszélyeinek vannak kiszolgáltatva, hanem

az intézményi vagy csoport elkötelezettségeknek is. A személyes véletlenek tömkelegéről, alkalmak esetlegességéről nem is beszélve. Legfeljebb az szűkíti a vélekedések körét, hogy mind fogyatkozóbbak azok, akik a maguk tanúskodásának – emlékeinek és elfogultságainak – hajlamosak történelmi jelentőséget tulajdonítani.

Tehát mikortól? Számomra három-négy évtized után is még mindig intenzív személyes élmények sugalmazzák azt, amit tudományos kutatásokkal nem is próbálok alátámasztani (bár talán éppen lehetne), jelesül: hogy a hetvenes-nyolcvanas évek fordulójától a hazai közgondolkodás lassú változásában két – véglegesen eltüntetettnek vélt – huszadik századi szellemóriás felfedezésének előbb észlelhető, aztán meghatározó szerepe volt: Hamvas Bélának és Bibó Istvánnak. És talán nem is a gondolkodásban, hanem a szellemnek – ha beszélhetünk efféléről – indulati szerkezetében. Más és más okokból mindkettő, más- és másféle érdeklődők köreiben, és a „redivivus” mélyében észlelhető politikai elköteleződések, indulatok, sejtelmek és sejtetések sem voltak egyformák. Nem is nagyon lehet másként megfogalmazni: lassan, de feltartóztathatatlanul kezdtek beszivárogni ezek a szerzők a köztudatba és közbeszédbe, szinte „maguktól”... Eljött az idejük. És a szellemi élményt át-meg át-színezték a politikai meg a magánéleti anekdoták. S persze a szellemi gazdagodást áthatotta valami „érzékenység” is: a tilalmas termékek élvezetének politikai pikantériája – hiszen műveik félig-meddig tiltás alatt álltak. Ártatlanabb szövegeiket a hatalom lassacskán, előbb-utóbb az államilag ellenőrzött nyilvánosságban is eltűrni kényszerült, ám a rendszer legitimitását kétségbevonókat, keményen tiltotta. Szinte egy fordulatot szellemtörténeti beszély lenne annak feltárása, ahogy Hamvas és Bibó elfoglalta helyét a renitens értelmiség politikai érvrendszerében: illegális másolatok, agg kortársak mesemondásai, szétszórt hivatkozások, legális hazai reflexiók illegálisnak nyilvánított és könyvtári „zárt osztályokba” száműzött külföldi kiadványokra, féllégális szimpóziumok, egyetemi spec. szemináriumok stb., stb.

Célszemélyünk – hogy alkalmazkodjunk a hajdankor rendészeti nyelvezethez – Bibó István. Azaz lépünk be a Bibó-hagyományba egy olyan történetnek az elmesélésével, ami biztos, hogy intézményesen is, a szereplő személyek révén is bekapcsolódik a rendszerváltozás háttérének kezdeményei, öntudatlan előzményei közé. Egy olyan folyóiratszámról számolok be, ami van is, meg nincs is. Ez a Mozgó Világ 1983. évi decemberi száma, amit a nyomda még kiszedett, de a (hivatalosan természetesen nem létező) cenzúra sokszorosítani, bekötni és persze terjeszteni már nem engedett. Az eset egy kulturális és politikai folyamat záróeseménye volt: a fiatal művészek számára (néhány antológia után) folyóiratként 1975-ben megalapított Mozgó Világ a publikációival és mind inkább szerkesztőinek „viselkedésével” ekkorra juttatta a politikát tűrőképessége végére. Számos történetet emlegethetnék és számos érvet hozhatnék arra, hogy – közbevetőleg jegyezve meg: mint a lap egyik szerkesztője, nem tagadom elfogultságomat (sőt...) –, ez a művészeti-kulturális intézmény, a maga fesztelenségével úgy vált a nyolcvanas évek elejére közéleti fórummá, értelmiségi szerveződéssé, a nyilvánosság szerkezetének radikális kritikusrává, hogy politikai tabuk sorát tette nyilvánosan kérdésessé. „... ez az istenverte lap...”, fogalmazott maga a Párt Első

Embere 1983 nyarán. „Ennek a lapszámnak a tartalma lényegében ellenforradalmi”, így egy jelentés, a betiltást előkészítendő. (Az „ellenforradalom” szó használata némileg baljós Bibóval kapcsolatban. Óhatatlanul megidézi az 1957-es évet, amikor a nevezett életfogytiglani börtönt kapott erre hivatkozva, s ha igaz, csak India nagytekintélyű vezetőjének, Nehrunak a közbenjárása mentette meg a bitófától. Mai olvasatban: 1957 és 1983 között „mintha” ugyanaz a történelmi idő zajlanék..., feltéve, ha képesek vagyunk Bibó Istvánt a maga érdemeinek teljességében számon tartani). Közbevetőleg szólva, a Mozgó Világ betiltásának dramaturgiája ma már történelmi tény, melynek gyalázatát csak fokozza az, hogy ezen a néven még ma is működik az a morális mocsokban született orgánus, amely 1984-től folyamatos haszonélvezője ennek a pártállami galádságnak. Rendszerváltozás ide, rendszerváltozás oda.

Az európai társadalom fejlődése ... – újraolvasva Bibónak ezt a művét, ma már szükségszerű véletlennek tartom, ahogy ennek a nagy gondolkodónak és politikusnak a „palackpostája” akkor, a megfelelő időben a megfelelő helyre került. Mindenesetre ez egy különleges lapszám volt, ez a MV. 1983. 12., ez a nem létező sajtótermék – persze nyomdász barátaink tettek arról, hogy néhány darab valahogy mégis „kikerüljön” a nyomdagépek olaj- és ólomszagú legéből ..., nincs trehányabb rendszer a diktatúránál, tudjuk; ez a lap egyetlen nagy Bibó István-szöveget tartalmazott és egy „függelék”. Sőt kétszeres értelemben sem volt létezőnek tekinthető ez a tanulmány. Nemcsak azért mert senki nem tudott róla a legszűkebb családi nyilvánosságon kívül, hanem azért is, mert nem volt még kézírata sem: a szerkesztőségbe egy magnószalag érkezett. (Bibó fiának és a Mozgó Világ főszerkesztőjének, Kulin Ferencnek a református kapcsolatain keresztül.) Bibó 1971-72-ben mondta magnóra vasárnap délutánonként azt a művét, amit akkor is életműve összegezésének láttunk, és ma, újraolvasva is, ez a meggyőződésünk.

Mellőzöm a részleteket, ott veszem föl a történet fonalát, hogy eleget kellett tennünk Aczél György „javaslatának”: az „anyag” közlését kísérje vita, a legjelesebb „marxista” (már amennyire...) tudósok „árnyékolják le” Bibó infámis állításait. Ágh Attila, Németh G. Béla, Szabad György és Szűcs Jenő vállalták ezt a feladatot, és aligha kedvük ellenére. Ugyanis ezek a vitaszövegek korántsem hasonlítottak a korábbi idők lebunkózó, feljelentés-utánzatú szövegszörnyeire, négy évtized múlva is tisztességes tónusban, sőt tisztelettudóan kifejtett álláspontok együttesének ítéelhetők, vélekedem most, „öket” is újraolvasva, bármiféle fordulatot hoztak is életükben esetleg a következő évek. Még a lapszám végső betiltása is mellettük szól: „Bibót úgy látszik, nem lehet leárnyékolni”, vonta le a tanulságot Aczél. Ami azt jelenti, hogy a hatalom képtelenné vált (képtelenné vált? – képtelen volt negyven éve!) mindennemű szellemi vitára a rendszer alapvető tényeit, azaz legitimitását teoretikusan kérdésessé tevő állításokra. És ehhez már nem talált magának támogatást a „hatalom védte belsőség” terepein sem. Ám ide tartozik még egy filológiai apróság, a mindinkább „felpörgő” politikai idők (és a diktatúra végső elbutulása, írom vidoran) jegyében. Virtuális „kiadványunk” bevezetője közli, hogy 41 sorral rövidítette-rövidítettük meg az eredetit, és ezt indokolja a cenzúra számtalanszor leírt mondata: „Azokat az utalásokat nagy-

tuk el, amelyek napjainkban más országok érzékenységét sérthetik.” Mit tesz Isten, 1986 nyarán újra megjelent ez a nagy esszé, még hozzá egy hivatalos, állami(lag természetesen ellenőrzött) kiadónál, és minden három évvel előbb kihagyott (kihagytni kényszerített) mondat a helyén volt benne! 1917-estől, 1968-astól, Jugoszláv öngazgatásostól... Még egyszer: 1986 nyara. Hol volt még Lakitelek, hol az MSZMP önfelszámolása, hol az első szabad választás? Igaz, ekkor volt a „keleti blokkban”, azaz nálunk az első Forma-1-es futam, és ekkor az első Queen-koncert.

Csábító lenne az utóbbi negyedfél évtized Bibó-olvasását és Bibó-értelmezését végigkísérni, de oda jutnánk, ahova egy minap megjelent impozáns eszmetörténeti monográfia levont tanulsága: (egy-két rokonítható ideológiussal együtt) „gyakori hivatkozási pontok ugyan, ám kiegyensúlyozottságuk a politikai identitást nem határozhatta meg.” Brutálisan rövidre zárva: amilyen szellemi erőt képviselt Bibó a rendszerváltozás hosszú prelúdiuma idején, oly kevésbé válhatott hivatkozott tényezővé akkor, amikor a küzdelem politika síkra került. Mely párt vállalhatta a politikai nyilvánosságban és gyakorlat során azt a gondolkodót, akinek eszmevilágában együtt áll a kereszténység (keresztyenség), a nemzeti liberalizmus és szociális elkötelezettség? Hadd idézzem ide kései tiszteletadásként is hajdani professzorom, Németh G. Béla meghatározását Bibó életművének alapvonásairól a „vitában”: „a mag mindig felismerhető; kézikönyvszerű vezérszavakkal szólva: egzisztencialisztikus az első vonatkozásban; idealista, deista módon evolucionista a másodikban; liberális demokrata, keresztény-liberális demokrata érték-központú, személyiségérték-központú a harmadikban.”

Most, 2020-ban újraolvasva Az európai társadalom fejlődését, próbáljunk ne törődni a Bibó-hagyomány alakulásának néhol lehangoló, sőt olykor politikailag szinte bizarr fordulataival, csak a művet magát nézzük. Ugyanaz a csillogóan okos és bátor, végtelenül szabad olvasmány, amilyen volt, s ami hozzájárult ahhoz, hogy ifjabb kortársai „azokban az időkben” megpróbáljanak okosabbak, bátrabbak és lélekben szabadabbak lenni. Negyedfél évtized után is sodróan izgalmas szöveg, ceruzával a kézben olvastam, egyszerre régi volt és új, és minden lapnál élénk volt a hajdani döbbenet: ha vannak szilárd elveid, ha van türelmed megszerezni hozzá a tárgyi tudást, akkor nem ejtenek kelepcebe talmi korok ócska kínálatai. Ez az imponáló látomás – egy mindennel leszámolt nagy szellem utolsó üzenete – úgy teszi kétségessé kora divatos és erőszakos ideológiai közhelyeit, hogy a legkevésbé sem törekszik meghökkenésre. „Hűvös forrósága” valóban – ahogy Mészöly Miklós megjegyzi – Tacitusra emlékeztet. Egyszerre lenni teljesen elfogulatlanak és elvekben-morálban mozdíthatatlannak. Az a megállíthatatlan fejlődés, aminek ideálképe kirajzolódik Bibó művében, a félelem nélküli egzisztencia álmokképe, a törvények hatalma, a morál és a közboldogulás jegyében áll. S miközben odafirkantottam a szöveg végére: „Platoni állam”, az európai értelmiség státusának története járt a fejemben, kiélesedett a pillanatkép. Az anekdota, ahogy a forradalom összeomlása pillanatában egyedüli miniszterként Bibó maradt helyén a parlamentben. És amikor vasalt csizmáinkban odacsörtettek az orosz katonák, a titkárnő szájára tette az ujját: „Kicsit csöndesebben,

a miniszter úr dolgozik.” Erre a katonák vigyázzba vágva magukat, őrt álltak, hogy a miniszter úr befejezhesse felhívását a világ népeihez a szovjet megszállás ellen. Platon és a magyar kurázi.”

P. S. (2020. november 3.)

És hogy mi is az európai társadalomfejlődés értelme? Erről most, hogy „újraolvastam”, aligha tudnék hiteles és egymondatos választ adni. Se a bibóit rekonstruálva, se a magam újraértelmezésében. Meg hát ez nem is kérdés, ha annak is látszik. A kérdés ma – Bibóval, azaz: Bibó emlékével „bennünk” – ennél brutálisabb: van-e értelme az európai társadalomfejlődésnek? Sőt: fejlődött-e az európai társadalom? Ahova Ádventben már a békében (azaz rendszert változtatva) békésen át- meg átflangéroztunk, a koraesti derűsen morajló csöndbe, a bécsi Városháza előtti térre, jó/vagy ha túl sokan hömpölyögnének erre, hát nem a Rathaus elé, akkor a Maria-Theresien-Platzra, odébb a Secession mellé, esetleg a Votivkirchével átellenben, vagy, vagy bárhova, de azért nem baj, ha onnan már látszik a Naschmarkt bejárata, tíz éve folyamatosan a „világ legélhetőbb városa büszke címe” viselője ez a hely, százados patrióta átkaink és kulturális rajongásaink célpontja, az ősz és a tél mezsgyéjén kevéske Kaiserschmarrn oder Apfelstrudel, kolbászkák, tea és újbör, Isten neki, egy „viertel” grüner Veltliner (otthon még fröccsnek is meggondolnám, dacoskodunk, a Ság-Somlyó vonalból érkezettek), Stiele Nacht-ba, Heilige Nacht-ba transzponálódó harangszó, szittyá vérünk csihad minden lépésnél, minden szembejövő mosolynál... – arrafelé most a TEK arcnélküli katonái szögeznek fegyvereiket, innen a „Lajtán túlról”, az iszlám felé, „amit” mi anno még az újkoreleji Magyar Királyság területén felfogtunk, megállítottunk, kurucok a labancokért, keresztények a keresztényekért halva, az most a császárvárosból fenyeget minket. Minket is.

Minket „keletieket”? Akik „nyugatiak” – a késes-bombás-Jézusgyilkos terror felől nézve.

Hol az az egyetlen nézőpont, amire ráfoghatjuk, hogy – európai?

Az esti futballmeccsen az ember nélküli (szinonima: embertelen?) osztrák stadionban egyetlen transzparens: Pray for Vienna.

De hát – kihez?

III. IDÉZET VÉGE. AZ IDŐ HA DIKTÁL

„Ha most (In medias res?... A megszólításra késztető pillanat – időrendre, logikára, minimális szövegszervező protokollra fittyet hányó – erőszakossága?... igazából mindegy is) tehát ha most a „másik” rendszerváltoztató „célszemélyünk” felé fordulunk, nem leplezhetjük zavarunkat. Aminek oka nem több és nem kevesebb, mint eme kései gesztusunk mérhetetlen ildomtalanságának beismerése, tudatosítása és (ön)ironikus nyugtázása. Hiszen olyan szerzőt vonunk be egy jellegzetesen történelmi, sőt politológiai diskurzusba, akinek életműve éppen ezeknek a dimenzióknak

a mentális és morális „meghaladása” (hogy korának, ötvenes éveinek egyik „hivatalos” viselkedés-lélektani kategóriájára emlékeztessünk) – tehát érvénytelenítése, azaz kikiktatása a felelős gondolkodás, és ha célképzetesen fogalmazunk: az életismeretre törekvés területéről. Ha Bibó István megidézése során is ott bujkált bennünk a méltánytalanságnak, a méltatlanságnak, beszéljünk nyíltan: az aránytalanságnak és kisebbségségnek a tudata, akkor Hamvas Bélára gondolva...? Bibó István mint a magyar szellemtörténet kiemelkedő „eszmélkedője” (hajdani – később önmagától némileg elhajolt moralitású és szellemiségű – tanárunk Németh G. Béla kedvelt szava volt ez), hogyan is kerülhet a napi évfordulós aktualitások közé? Jóllehet megidézett nagyszéje (ahogy gigantikus életművének terjedelmesebb és jellegadóbb része is) egy karakteres historikusi, jogfilozófiai, államelméleti, település-rendszertani (stb.) szemléletet tematizál – igaz: a megidézett, utólagosan is esszéizáló szándékkal célkeresztbe állított műben a tudományos szikárságot áthatja a testamentumos, örök-hagyói emelkedettség és a végső szabadság numinozitása –, így talán még némi emlékező-nosztalgizáló akarnoksággal a napi politikai és történelmi aktualitások mögé is odagondolható, azaz hivatkozási alapnak is kínálkozik, de mégis... Az európai társadalomfejlődés... hatalmas – patetikus szikkársággal és szikár pátozzsal megformált – víziója áll itt egyfelől és a rendszervált(oz)ás harmincadik évfordulóját állami költségvetéssel ünnepségsorozattá rendező kishatalmi emlékezések másfelől; „két világ”, kronológiailag és funkcionálisan, a praktikumhoz való viszonyát tekintve is az, de bizonyos szálakat az utóbbi alkalmilag kihúzhat az előbbiből, például ha az aktuálpolitika igénye, vagy valami efemer tudományos részletprobléma érdeke éppen úgy kívánja... Ha Bibó emléke talán el is viseli ezt, akkor Hamvas? Aki a két és félezer éves permanens világválsággal, más szóval, a korrump életrenddel szembenézve – mondhatni kocsmai képzavarral – zsigerből elutasít mindennemű „szcientifizmust” (jóllehet kevesen járatosak annyiféle szcientiában, mint éppen ő, meg művészetben, meg ősi és világnyelvben), hogy eljusson a „bűnbeesés” ideje elé: a „hagyomány”-hoz, ami maga az univerzális orientáció, és kijelölhesse, megfogalmazhassa, felajánlhassa a végső emberi életprogramot, az imagináción továbblépő transzparens egzisztencia magánemberi és társadalmi látomást, mint „igazi” realitást...”

Újra az események közepébe vágunk (bár hát miféle centruma is lehet egy efféle szövegburjánzásnak?) – így (egyelőre?) a szöveg – ami önidézet! – a maga értelmetlenségével sóhajt, sóvárog, halkán nyögdel, olykor a visszafogott hördülések határára jutva hívja a maga előzményeit és folytatását. Ne engedjünk a Tourette-szindróma önkénytelen, de talán még nem neurotizálódott – jelzéseinek... Eddig és ez – és már léptünk is egy bicsaklósat visszafelé – az a grammatikai gubanc, ami több hetes-hónapos – és a mélyebb múltrejteket is felkavaró – közéleti-szakmai konfliktussorozat, majd erre-arra csapongó meditáció, kényszeresen kesze-kusza olvasás után létrejött és elakadt.

Mindezek fölött és körül az epidémia. Ismét oda lyukadunk ki, ahol vagyunk. Ha egy esszét (vagy bármiféle személyes ihletettséget vállaló „dolgozatot”) nem si-

kerül a maga szöveges teljességében végigvinni, noha a tematikai íve a „szívben-lélekben-fejben” már régen megrajzolódott, vagy legalább is bevezettnak vázlatnak tűnt (...ars poétikus keserv...), jobb tisztázni a helyzetet, a kudarcot valamiféle „lehető” öszinteségi koordinációk között átgondolni. Nem foghatom rá – csupán és „mindenestől” – a karanténos világhelyzetre dolgozatom-dolgozataim sorsát, noha Bibó is, hát még Hamvas, ők néznek rám hetek-hónapok óta eléggé lemondóan – hogy Mándy Iván modorában képzelegjek –, mást sem tettek egész életükben, mint a világválság legkülönbözőbb feladványai között próbálták tisztázni önmagukat és virtuális közösségüket, tagolt gondolatokra és mondatokra törekedve; ez a mostani világméretű válság – amelyben az egészségügyi katasztrófa hovatovább már inkább csak metafora, hiszen mind nyilvánvalóbban vonja uralma alá a civil létet az, ami a járványtól lelepleződött, a Globalitás már régen elfertőződött szociális, mentális és indulati „közegé”, ne mismásoljunk: démona – nos, ez éppen nem a „kivonulás” klaszikus anachoréta-elkötelezettségét, hajlamát erősíti az erre egyébként magukat alkalmasnak vélőkben, akik a későbbi prófétai szerephez így kívánnak spirituális muníciót felhalmozni. Hogyan is erősíthetné? Ki emlékszik még a Keresztelő Jánosféle alakokra a bibliai időkből? Meg utóbb azokra az oszlopszentekre, akiknek a napégette és mégis elzúrosodott hajzatukból földre hulló tetvek gyémántként ragyogtak a hívők szemében? És miféle más „hósi” szerep kínálkozhat, ha az efféle sem? A hagyományos civilizációs terepekről és mozgásformákból való kizáródás hónapok óta pillanatról-pillanatra provokálja a bezárkózástól idegenkedő civil létmódunkat. S mi az ajánlat „cserébe”? Nos, ez az, amit oly nehéz napról napra megfogalmazni és praxisként tudomásul venni. Folyamatosan szembesülve azzal, hogy a globális civilizáció szinte nyom nélkül tűntette el (legalábbis az „európai” és „európaizált” térben) azokat a viselkedési formákat, amik a korábbi századok magánemberének „ilyen esetekben” a rendelkezésére álltak. Akár pusztá placeboként-panaceaként. Azok teljes szellemi mögöttesével együtt. Ez a létidő, aminek életterében valamennyien áldozatok vagyunk – ha nagyon nem is büntelenül! – nehezen tekinthető másnak, mint a korrupció lét végső mélyre szállásának. Tehetetlenség, kilátástalanság, kényszermozgások, a legaltasabb életpótlékok, a nem eléggé gyorsan múló idő iránti eszelős gyűlölet, meg a többi, meg a többi... A tic, a test irányíthatatlan kényszerei, a vállrágás, a hunyorgás, a törés és zúzás, a precizitásba rögzülés, a pizsmogás, az önisméltés, a hiperkinézis, a lábak ritmustalan dobantásai, minden amit oly akkurátusan összegezett Georges Gilles de Tourette, a tudomány teljhatalmában, tehát a világmindenség megismerhetőségében – vagyis teljes birtokbavételében – aggálytalanul bízó XIX. század naven eszes gyermeke. És az előbb – némi eszelős dramaturgiai ötletből – ide-(oda-)iktattam egy szöveget, ami egy-két-három-négy hónapja postára kerülve, véglegesnek hitte magát. N.B. 2020-at írunk, tehát harminc éves fordulóját ünnepli az új magyar állam. Programok, könyvek, akciók, bélyegek, emléktáblák, szimpóziumok, költségvetés, központi kifizetőhely és főideológusi vezérképviselő, emlékezések, átírások, kirekesztések és -rekesztődések, élesedő megosztottság, az ünnepi hangulat hiányát harsány és farizeusi covidálással lehet leplezni. Ha eddig a beszéddel kísérle-

teztem, kapjon most teret a szikár információközlés. Aminek számos rétege és iránya van, minduntalan kuszálódva, és a nyugvópontokat csak az erőszakos beavatkozások hozhatják létre. Azok is csak pillanatokra, hogy aztán másutt kelljen farkasszemet néznünk a „történetiség” arcnélküli „alien”-jével.

Pedig milyen kedélyes elszántsággal, milyen elkötelezett emelkedettséggel és milyen kiteríthetetlen naivitással indult itt a „háttérben” ez a történet, az én kis öreges magántörténetem, ami persze odaképzelve magát a kultúra és politika ama fentebbi régiójába, ahol valaha, évtizedekkel ezelőtt mintha (bizonyára...) otthonosnak érezte volna magát, ha a nosztalgia szárnyain is, de természetesen nem (bevallhatatlan és szemérmes) önkifejezésként, hanem közösségben, együtt másokkal. A történetke: egy lap alapítása. Újra. Oly korban, amikor mind jobban szűkül az ún. „print” sajtó létközege meg a piaca, oly korban, amikor akár a legcsekélyebb még tetten érhető jelzés sem utal arra, hogy szükség volna jobboldali-konzervatív-teoretikus folyóiratra, amikor a telefon és a számítógép áll a vérrokoni lista élén, amikor minden könyvtár levegőtlenstől haldoklik és oly korban, amikor még provokációnak is tekinthetnék némely „tornászó új emberek” (Krúdy szavaival), hogy valakik előjöttek a nyugdíjas félhomályból és azt akarták kinyilvánítani, ha csak suttogva, elharapott félszavakban, rebbenő pillákkal és szemöldök emelgetéssel, a maguk megsavanykásodott akolnyirkosságában, hogy a „legutóbbi” rendszerváltozás nem a ma regnáló parlamenti többség és végrehajtó hatalom születésével kezdődik (és legitimálódik szellemben-morálban), a szavazófülkék magányának derengésében, hanem vagy húsz évvel előbb. Az utcán, a termekben, a temetőkben – a köztereken. Sőt – még-már korábban is, és éppen ezért nyújtottam föl az ujjamat mint egyik alapító és szerkesztő szerzőként is, hogy ehhez – figyelemfelkeltésül is akár – valami kis történetféle emlékeztetővel szolgáljak. (Címsorként: Bibó és Hamvas a nyolcvanas években.) Bő másfél éves előkészület után bő háromnegyed éve működik ez a lap. Belső ügyeiről beszéljen más, érdemeit hitelesítse a közönsége, én bő negyed (vagy tán már fél) éve minden privát és intézményes, szakmai és koordinációs kapcsolatot megszüntettem vele. Csak „Bibóról” és „Hamvasomról” akarok beszélni, meg arról, hogy miként váltak ők (ezek) ügyé, miként deformálódott a téma és lepett be mindent ragacsával, tudatmódosító apokalipsziséval a „kolera”. Mely szót metaforaként – kell-e mondanom? – Marqueznek köszönhetek, bármily kevés köze is van ennek a szövegnek Kolumbiához. Ámbár ama bizonyos „mágikus realizmus” a sokszáz éves magyar „magányban” éppoly történelem előtti ihletettséggű (olvassuk újra a Kő hull apadó kútba vagy a Sátántangó című regényeket), mint a latin-amerikai lélekdzsungelben. Bár ha már Hamvas neve leíródott: az ő „inka köveit” éppúgy láthatják Macondoból, mint mindenhol, ahol a „kolera” és a „száz év magány” stílusosan és metafizikusan összetartozik. Tehát – tovább kísérve a korábban felvett szálát – a napi politika aljnövényzetében lesüllyedt és ott megtelepedett „harmincadik évforduló” alkalma kínálta föl számomra – ötletként – két párhuzamos emlékező cikk írását, amelyek a rendszerváltozás kettős szellemi „előzményét” hozták volna elő, egyik esetben sem tagadva személyes érintettségemet. Az egyik írás, az Újraolvasva – Bibó István... el is készült és mint kolerás

palackposta el is került az emlegetett, bár meg éppen nem nevezett folyóirat szerkesztőségébe, ahol egyébként egyfelől a dolgom az volt, hogy a szerkesztőbizottság kilenc másik tagjával együtt szemmel és számon tartsuk azt, ahogy a szerkesztőség a mindenkori aktualitásokhoz próbálja igazítani azt, amit mi alapítók elgondoltunk, keményebben: hogy miként sáfárkodnak a rájuk bízott javakkal, másrészt a konkrét munkám meg az volt, hogy lapszámról-lapszámra egy-egy korábbi irodalmi (szellemtörténeti) alkotás újraértelmezésére tegyek kísérletet. Egy – nem is feltétlenül egyszemélyes, de mindenképpen általam irányított és – permanens értékrevíziót, illetve értékfelfedezést sürgető irodalomtörténet vázlatával a távlatokban. Meg is jelent pár újraolvasást „lanszírozó” cikkem és meg több efféle készült el felkért szerzőimtől is. És ide kapcsolódott (volna) a „májusi rendszerváltás különszámban” (idézem egy beosztott szerkesztő levelét) Bibó-olvasatom is. Ami ellen egy másik hasonló státusú alkalmazott kifogásokat emelt. Ami nemcsak a szerkesztőségi munkamenet szokásrendjét és elemi szerkezetét nézve, de a szerkesztőségi „szmsz” szerint is – ha ilyen lett volna – nyilvánvaló abszurdum. De hát oldottak vagyunk, ugyanez szellemi „műhely” honosai, régebbiek-újabbak, hagyjuk a bürokráciát, egy hajóban ülünk, belátók, egy célra függesztjük tekintetünket, ha kezünk-lábunk másként is kalimpál, a jövőt kell építenünk, nem sérelmeinket babusgatnunk. Május legvégén írtam egy levelet a főszerkesztőnek (miért ne idézném: íme egy kisdéd intézménytörténeti és kultúrhistoriai adalék a lap megalmodása, megalapítása, megjelentetésének biztosítása, megszervezése... után...?): „egyszer majd beszéljünk arról, hogy kinek és meddig van illetékessége egy szöveg elbírálásakor. Mindenesetre P. szinte egy másik dolgotat kért számon rajtam, okosan és nem is ellenszenvesen, de szerintem illetéktelen határozottsággal. Viszont. Pár ponton utóbb én is úgy láttam jónak, ha módosítok a szövegen, egy bizonyos (és nem is kis százalékban) P. kritikáját is elfogadva. Hát így állunk. De ezen többet már ne változtassunk.” Érzem, ahogy pirulok másolás közben: hát miféle kibeszélés ez, hát miféle snassz történet, hát kit érdekel ez? Hovatovább már engem sem. A konkurenciát? Az meg merre – jobbra-e vagy balra, kint vagy bent, lent vagy fönt? A főhatóságot, az meg hol székel, és ha netán több is van belőle? Az efféle vénember foglalkozzon az emésztése ritmusban tartásával, könnyező szeme törölgetésével és halhatatlan lelke épségben tartásával, ne pedig efféle... Azt azért még idejegyzem, hogy Bibó-cikkem nem jelent meg – hja, főszerkesztői éveim nem múltak el nyomtalanul, volt dolgom néhány száz szerzővel –, és a levelemre választ sem kaptam, erre én meg egy állhivatalos szekító levél beiktatásával otthagytam a társaságot. (És nem is egyedül. És ahogy látom, és amikről értesülök, rossz érzésemben az alapítók többsége osztozik, ki ilyen, ki olyan motivációból.) Ha pironkodva, ha nem, örökítődjön meg – mondom magamnak – ez a kis irodalmi kalamitás..., magánmentálhigiéném karbantartása, illemtanóra alapfokon ..., nem több, és azért meg ennek az egyszerű kérdésnek a feltevése érdekében: „és hát akkor, mi legyen az újraolvasott Bibóval – és az újraolvasás élményének szöveggé rögzített változatával..., és mi legyen Hamvassal...” Mi legyen ezzel a két nagyszerű magyar szellemmel „harminc év után”? Most a „kolera” idején...

Mi legyen egy megkezdett vállalkozással, azután hogy a vállalkozó és munkája kikerült egy adott intézmény keretei közül? Mi van akkor, ha csak a téma marad? Akkor a téma elkezd önéletet élni. És körülötte-körülöttünk az a katasztrofikus világállapot, ami példátlan módon tette kérdésessé – a zsigerek szintjéig – mindazt, amivel a Globalitás mint civilizáció oly hajlamos büszkélkedni. A legfontosabb benyomás, amiről magamnak is számot tudok adni, a felszabadultság, ami azonban mitől sem áll távolabb, mint a derűtől. A felszabadultság – ha pszichés bezárkózás... „... zöld ág virított a föld ormain”, idézzük idillé hamisítva a múltat, borzongva észlelve most azt, hogy „mély csend lőn, mint szokott a vész előtt”. Az ember kényszerű magányosságában a kései Vörösmartyt olvassa. Két-három vers mindössze, a többi darabot hajnalban rendre elégette a költő – az ötvenöt éves szívbeteg aggastyán – annak a gyertyának a lángján, amelynek lobogása közben kapargatott sor-sor alá az éjszakában. Olyasféle egyedüllét most ez a „magány”, aminek lassan már nemcsak térbeli, hanem idődimenziói is markánsá kezdenek válni, hogy mind követelőzőbb életmetaforaként nyilvánuljon meg, ami létstratégiaként kényszerít arra, hogy korábbi céljaink mögé nézzünk, sőt céljaink értelmességén is eltűnődjünk. Azzal a brutális publicisztikussággal fogalmazva, amivel szóba hoztam szerkesztői évtizedeim legutóbbi és alighanem utolsó és idétlenül talmi kudarcát, így fordítom le ennek az alakuló szövegnek az egzisztenciáját: nem az érdekel már, hogy „Bibó és Hamvas és a harmincadik évforduló”, hanem „Bibó és Hamvas és a harminc év”, és nem egy újság hasábjain megnyilvánulva, hanem egy házikönyvtár karanténjába szorulva. Azaz magamtól, magamból, magamnak. Abban a térben berendezkedve, ami egyszerre bezár és ablakokat nyit terekre és időkre, kizár az emberek közül, és visszatér az élő meg holt barátok közé. A szövegekbe, az elmúlt idő valóságába. Hajdani-tegnapi „kirekesztő” szerkesztőségem alkalmazottai arcait se látom már. Szegényekét. Ez az újfajta – de minden másfélénél originalisabb – jelenlét „realizálja” (Ó, Hamvas!) azt az örök maszkot, ami arcodon van, noha korábban próbáltad elhinni, hogy az nem maszk, hanem mosoly és vicsorgás, öntudatos mimika – akár ha „tükör által homályosan”. Akkor kényszerítik rád a nyilvánosságba lépve a járványügyi közállapotok a maszkot, amikor a benső készletek legsúlyosabb érvei az álarcot fessegetik. Álarcra a „karneváli” világ összes attribútumát értsük. A határidőket, a reprezentációt, a társasági formákat, a semmi és senki által nem szentesített, csak megszokott és elviselt kultuszokat, a közélet színpadainak mindenféle táncrendjét, a fogyasztás felhergelt izgalmait, mindent, mindent, amivel a tegnapi önfeledt és magatudatlan mindennapok leírhatók voltak. A kizáródás és a bezáródás – napi új tapasztalat – korántsem esik egybe, noha persze feltételezi egymást. Alighanem abban az esetben tudnál magadnak érvényes létstratégiát szervezni, ha képes volnál valamit kezdeni azzal a fáziskülönbséggel, ami a záródó magány és a nyíló ... mi is? ide kellene egy jó szó, az álarcnélküliségre... között kötelezően észlelendő. Magány? Kolerá felügyelte egyedüllét? Igen. A hétköznapi életrend menetmódja helyett mind feltűnőbb és mind természetesebb a köznapok kistörténéseinek biológiai ütemeződése. A dolgok kapcsolódásának rokonszenves kiszámíthatatlansága. A hibernálódás jelzéseitől szorongó

test és a regulázhatatlanul csapongó (az agyi erek plakkjai által alighanem torzított) észjárás. Depresszió és felhevültség egymásutánja, kedélyhullámozás, ami mögött ott sejlik a – „férfiúi” és „magyar”- magányról mindent tudó író – könyvcíme: Ködképek a kedély láthatárán... És – de – a legárulkodóbb – a beszédmód. A stíl. Bele-beleolvasok az eddig leírtakba és döbbenetesen észlelem azt a grammatikai gátlástalanságot, amire korábban soha nem merészkedtem, sőt ami korább soha meg sem kísértett. Miféle szóömlenyek hullámoznak itt egymásba? És miféle torz „metaforás” szókapcsolódások? Miféle felszabadultság a civil „irodalmi” nyelvezet szabályrendje alól? Csak nem valami diabolikus ihlet uralkodik el a mondatokon? De hát hol van innen – belőlem és bennem – a költő? Akinek a szavak között mindegyre joga volna? Igen, de hát akkor: ki is ez itt?

Amikor – ki tudja már, hogy az idő melyik mélyrétegében – elkezdtem „újraolvasni” Bibó István nagy tudományos végrendeletét, Az európai társadalomfejlődésről és Hamvas Béla nemzet jellemzési összegezését Az öt géniuszról, az íróasztalomon ez a két könyv volt mindössze. Meg az emlékek. Ma könyvek, folyóiratok, fénymásolatok, cetlik tömege, rendezhetetlen kuszaságban, a lapok egymásba kavarnak, egyik a másikat keresi, az érdemesebbek vagy az erőszakosabbak lökdörik a szerepyebb meg a fontoskodó és akadékoskodó darabokat. A kéretlenül vendégségbe érkezett vagy egymást invitáló szövegek összezáródnak és elszabadulnak. És láthatólag mindent megtesznek azért, hogy kívülről semmiféle rendező elv vagy eszme vagy ötlet ne férkőzzön a közelükbe. Ezzel a kuszasággal határozzák meg magukat, és ezzel kínálkoznak föl. Kínálkoznak, de mit kínálnak? Netán kecsegtetnek, talán csábítanak?

Ha szerepkényszerből, ha nem, ha maszk mögötti dörmögés, ha nem: hajdani polgári énem válaszol erre a fel nem tett, csak létező kérdésre, hogy mit kínál helyzet és idő. Feladatot, leckét, elvégezni valót. Korhatag iskolamesteres pátosz? És ha az? Hol van itt még iskola? Szóval: feladatot, aminek nem dolga, hogy okát vagy célját firtassa. Feladatot, aminek a közhasznúsága némi merengésre ugyan érdemes, de azért meglétét miért is tagadnánk, s miféle illemtan jegyében? ... és mint ilyen a korábbi személyes civil praxis megőrzésének kísérlete, vagyis az erre mutató privát ajánlat: mit tehetsz önköreidben, ha létedet leárnyékolják olyan társadalmi és apokaliptikus erők, amikkel szemben ide vagy kénytelen visszahúzódnai. Persze még ha ez programnak is mondható, akkor sem ajánlat: egyszemélyes modus vivendi. Amire a hibernálódó állapot lehetőséget ad. Tudom én persze, családi és baráti környezetemet közlő látva, a nemzet és az európai létmód szélesebb köreit és mozgásmódjait figyelve, bár ez utóbbit mentálisan mind távolabbról és ingerfásultabban szemlélve, és persze a technikai segédeszközök igénybevételére mind jobban rákényszerülve, hogy helyzetem kivételesen kedvező: nem kell a létfenntartásomért naponta kínlódnom a munkamegosztásban és a köztereken, és olyan körülmények között élhetem lefokozott napjaimat, ahol lehetőségem van korábbi évtizedeim tevékenységi formáinak folytatására. Kert és könyvtár. A kert a legmagasabb rendű környezeti képlet, a könyvtár meg a múlt megszólításának garanciája. Amikor valamiféle feladat felkínálkozását

észlelem, akkor a folytatás csábítását veszem tudomásul, amit persze nem hiszek semmilyen értelemben túlélési stratégiának, de tagadhatatlanul észlelhető benne némi jövőre hangoltság. Különösen szerencsésnek tartom magamat azért, mert mindemllett olyan szövegtér él bennem, ami minden pillanatban és minden élethelyzetben mozgósítható, ami nemcsak megkímél a szóválasztás mindenkori (minden mondatra érvényesen) kockázatos tevékenységétől, de ami olyan alakokkal hoz szinte családias közelségbe, akikkel egyébként mindenféle más valós vagy metafizikus, olykor még programos találkozás is elképzelhető. Ami van – felhalmozódott.

A magyar irodalom szövegvilága ez a tér, ami nem szótári ábácé és nem preparált szószedet, hanem sorsok, gesztusok, szerepek felmérhetetlen gazdagsága. Megnyugtató érzés, noha igazából egzisztenciálisan értelmezhetetlen, merő líra, ha a szemem előtt – a magányosság oly könnyen álmodozóvá és emlékezővé változtatja az embert – megképződik – óh, az az öröklétű „száz év magyar magány”... – az üterét titkon tapogató szívbeteg Vörösmarty alakja, asztalán a versek hamujával, és ugyanígy azé a Kemény Zsigmondé, aki regényalakjaival csak az éjszaka mélyén és a történelmi alvilágban tudott szót érteni, majd utolsó (megélt) nagyregényében, amit a külvilág tébolynak látott egy szél- és románverte-fagyzugos mezősi faluban, Arany roskatag gyöngybetűit másolgatva innen-oda, papírosokról könyvecskébe, Babits és Kosztolányi néma verseket mutogatva a torkán, a mindenhova néző és már semmit nem látó Weöres Sándor odakötte Amyka által egy székhez a Postapalota előcsarnokában (Nagy Gazsi látta és súgta meg ezt a borzalmat), hogy el ne kóboroljon, a Ság hegy nem létező csúcsa, és már Berzsenyi sincs, aki búcsúzhatna tőle, idevillan Balassi, ahogy hallgatja a csontfűrész muzsikáját üszkösödő lábszárcsontjában, Ady utolsó percei, ahogy átéli – vajon miért hiszem, hogy az „átölelt az Isten” teljes tudatosságával és világosságával? – amint a fájdalomtól bűzhödő teteme asztrálestté szépül és nemesedik, bőrének örmény-hindu barnasága alól átviláglik az arkangyal alabástrom fehérsége, Madách utolsó falatként szájához vett és vitt sztregovai szőlőszemei, üvegesedő szemében, ki mással, mint valamerre kódorgó „örjült” feleségével, aki ..., és Mészöly Miklós végső ideje ..., vakító fehér haj, vakító kék szem, a lélek és a tudat harca a fájdalom néma lobogásában... És íródik, és íródik – október, november... – az Összmagyaron belüli Nagy Magyar Művészeti haldoklás-enciklopédia, halálkatalógus... Misztikus összefüggéseket teremtve a halálozások véletlenjei között. Soha nem fogjuk már megtudni, hogy Tárnok Zoltán (aki ha tehette, soha sehova nem ment el, és aki első kéziratát 1963 őszén csúsztatta elé, buzgó amőbázásunkat megszakítandó a Duna fölött, a pesti bölcsész kar, piaristáktól elkönfiskált épületének negyedik emeletén a XIII-as tanterem utolsó sorában, és amely novella majd első kötete címadója lesz...) és Szöcs Géza (aki élete minden pillanatában „máshol” volt) számon tartotta-e egymást íróként, de egyszer biztosan találkoztak, tanúsíthatom: és persze 1983-ban, amikor a „Mozgó Világ” Kolozsvárra látogatott és az egyik estét Gézáék kertjében töltöttük a legnyomorultabb titkosszolgálati rendszereknek, magónszalagoknak, néma telefonoknak, gyanúsan rebbenő tekinteteknek kiszolgáltatta, ám azzal-azokkal mit sem törődve, fürödtünk a ritkán látott barátok szavaiban és de-

rűjében és titkaiban. Vinete, báránnyús, Ursus sör, és (talán) szilágysági bor. És előttem immár a Kemenesalján meg a Nemzeti Múzeum előtt március 15-én, Kátai Zoli gyűrt arca, rekedt hangja, üstökbe nyírt és rendezett haja – Bocskai-hajdúba ojtott túladunai nemzeti punk –, asztalomon egy CD-je, amit itt a szomszédságban, a sárvári várban vettek föl („Lakjatok vígan, igyatok bátran...”), ó, Sárvár, a vár földjében valahol Tinódi Lantos Sebestyén csontjai, ó, XVI. századi énekmondók, „Sok részö-gös, hallgassátok erkölcsötöket...” És szólnak és egymást keresztezik a telefonok. Ambrus szomszéd... Az ő régi hetyei Lajos-napjainak valamelyikén barátkoztunk össze Kátai „énekmondóval” (ez az ő szava), és idén augusztus végén itt van megint Géza is, lefogyva, megcsöndesedve, pár mondat után, ágyat keres és alszik, aztán megy elfele, „Jövök ide máskor is, olyan jól lehet itt aludni...” (bezzeg pár éve, amikor még az én kertemben – a június közepi verőben – szónokolt telten és talányosan az asztal mögül), vagy valami efféle... Kulin is a vonal végén, már szállonganak a titkok, Géza egész élete, kívülről nézve, merő titok és rejtelem, maga a kiismerhetetlenség, hogy állítólag a most folyó európai népszavazás az őshonos kisebbségek ügyében, hogy emögött is ő volt „diplomáciailag”. Kulin is, én is mostanában a reformkorban utazgatunk a karantén élet és alvilág között lengedező csolnakján, Kölcsey is így használta ezt a szót (valaha éppen Kulin vasalt ki belőlem egy elemzést erről a verséről), és nyugtázzuk, hogy az 1831-es kolerajárványnak – Pesten is karantén, nemcsak Kelet-Magyarországon – negyedmillió áldozata volt, ezek egyike maga Kazinczy Ferenc... A kolera – jó tudni – keleti produktum, alighanem Bengáliában volt őshonos, hozzánk Galícia felől érkezett, s nemcsak betegséget „termelt”, hanem lázadást is, dúlást, gyilkosságokat, orosz izgatók háttértevékenységét, vajakos rémhírterjesztőket (amit gyógyszerként kínál a „hivatal”, az gyilkos mérég), hamis prófétákat, gyilkolásra buzdító elmeháborodottakat. A rendcsinálás? Statárium – 119 kivégzés. De jobb, ha Jókait olvasunk: Szomorú napok (1848–56.). Ebben minden benne van, akkorról is, máról is. Félmondat az előszóból: „Soha... közmulatóhelyek üresebbek nem voltak, mint akkor.” Az első fejezet címe: Halálmadár, az utolsóé: Az előre megásott sírok. És akkor is, most is a hallgatás és a szó között, a titkok, a szóközeli némaság titkai, a hallgatás ha artikuláció... És a szavak, a szavak, a szavak, a sorok, a mondatok, a csendek, a szavak színei és a színek hangjai, kint és bent... Telnek és múlnak hónapjaink, karanténunk hol szigorodik, hol enyhül, Bibó-cikkem mind néhaibbá válik, Hamvástól való és Hamvasról szóló könyveim egymást szölongatják, leért a meggy, már előbb lefagyott az alma és a körte, az esőktől duzzad a szeder és a szőlő, a fecskék második fészekalja is útra kelt, leskelődnek a seregélyek, kívülről feketül a dió, varjak szedegetik és ejegetik a kövekre, aztán csalódottan tovaszállnak, hiszen a dió belseje éppen olyan fekete, mint a tolluk, és most – újra – megjelenik Berzsenyi és Arany János. Berzsenyi egyetlen szóval: „elestvéledtem”. Befejezett, de azért még a holnapra nyitott történés, visszavonhatatlanul melankolikus, de se le nem mond arról, ami még van és lehet, se meg nem tagadja, ami volt és idesugárzik. Hadd jegyezzem meg – oly jó megtorpanni ezeknek a régi sorsvállalásoknak az emlékénel-, hogy nem az életkor függvénye ez az állítás, Berzsenyi ekkor harmincéves, fiatal gaz-

daként szekerezget Somogyból Hetyére, atyja segítségére, akinek gazdaságát a napoleoni hadak ugyancsak megtépázták, ablakomból és koldusállásomból idelátszanak a morcos-mogorva Lajos úr valahai rétjei, kaszálói, aratás utáni szalmakazlai, kertem végében a régi temető emléke, ahol az öreg nemesúr csontjaival bíbelődik az enyészet és az emlékezet. Az asztalomon egy Berzsenyi-kötet balra, egy Kisfaludy Sándor-levelezés jobbra... Utóbbi feleségét tudósítja a franciák ellen „felkelt nemesség” hadi állapotáról: „szerte halnak” az emberek, nem annyira a kardtól és kartácstűztől, mint inkább a járványoktól – dissentera, kólika, nervenfieber... („Küldök holmi aprólékos silány magyar verseket”, mondja a közepes verselő alakoskodó dölyfével. Akiről szebbet és mélyebbet senki nem írt, mint éppen Hamvas Béla. És „én most is egyre köhögök, s haragomban egy parókát rendeltem magamnak Budáról.”) Ha el is estvéledtünk, ha „bëborulni” is látszik „az élet vidám álorcája” (íme a maszk kétszáz évvel ezelőttről...), nincs még itt az éjszaka, és ha lappangó kórok fenyegetnek is, azért ügyeljünk a szőlőre, arra, hogy „kopóinkat el ne lopják a jövő-menők”, meg arra, hogy mennyire tartja a zabot meg a dohányt a zsidó a jánosházi piacon. Ha füstölnivalót éppen árulhat, de mindegy is – magyar úr csak szüzdohányt szív. Mi tagadás, könnyít napjaimon és a kísértő mélakóron az efféle életképekben és szövegdarabokban megjeleníthető múlt. Ha bánatos, elégikus, ha „búberzsenyes” is... Ahogy másvalakinek más hasonló, majdnem azt írtam: „életpótlék”... Hogy mi? Azt ki-ki magában és magának tudatosítsa. Ez a mostani helyzet csak megerősít abban a hiszemben, hogy az emlékezés, önvizsgálatot is jelent, azaz késztetést a jelen elfogadására, sőt meghódítására. És ha a múltból valamit sikerül tisztázni, azzal a jelen is érthetőbbi válik. Otthonosabbá. Ma olvasva Bibónak valamelyik klasszikus értekezését vagy Hamvastól szinte bármit, mintha erősebb lenne az empátiánk irántuk, mint korábban, mintha óhatatlanul beszíneznë bölcs és szép mondataikat magatartásuk, férfivoltuk csöndes, nem hivalkodó heroizmusa, és kirekesztve és végleg kizáródva hogy’ nő a szellemük és a moráljuk tőkesúlya... Micsoda szabadságot kap az, aki nem elviselendőt lát a nyomorúságos élethelyzetben, hanem feladatot. Emlékszünk-e még Péterfy Jenő egymondatos summázatára „bárá Kemény Zsigmondról, mint regényíróról”? És magára Péterfyre, aki ekkorra talán már megvette azt a piztolyt, amit majd a fiumei-pesti gyorson fog maga felé fordítani? „Akaratába vette föl sorsa kényszerűségét.” Így Péterfy és így Kemény. Így a titokteli, de heroikus, mert feladatokba kapaszkodó magyar magányosok. És micsoda mondatok vannak ebben a régi esszében... (Azt csak magamnak mondom, hogy ott fogalmazódhattak meg ezek a mondatok, azokban az utcákban, ahol háromnegyed évszázaddal Péterfy tanár úr után magam is a közös iskolánk felé baktattam. És az is minden lap átforgatása közben tudatosul bennem, hogy azt az 1962-es Péterfy-kiadást használom, amit későbbi tanárom Németh G. Béla adott ki, aki „szakmailag és tanárként” ekkortájt élte legjobb korszakát, s akit ott látunk majd a nyilvánosságból kizáruló Mozgó Világ ifjonti körében is 1983-ban, hogy bölcs szavakkal próbálja útját rekeszteni a hatalomnak: hogy azért – Lásd fentebb! – ne éppen egy Bibó István-ügy legyen a hatalomtól az „ultima ratio”...) A mondatok? „Kemény irataiban – de mondhatnánk Aranyt is,

Berzsenyit, Széchenyit, sok mást is – csak egyénisége hatalmas árnyékát észlelhetjük; ha tartalmukba hatoltunk, némelykor mintha föld alatti térekre vetődnénk, hol némely részletet, hatalmas kőzetet, csodálatos természeti alakulatokat, bűvös lámpa világít meg, élesen, de csak részenként; ki mondaná meg, meddig terjed a mélység, mit rejteget a sötét?... A zsarnokok közé tartozott, csakhogy mindig saját belsejét vérzé meg, mint Széchenyiről mondja: esze által zsarnokoskodott szívéen... Azt hiszem a 'hangos' szenvedőket... egy sorba helyezte azon nőkkel, kik egyformán ájuldoznak, akár gyermekük fül a vízbe, akár a kémény gyullad ki..." És hát Hamvas (meg Bibó) körül keringve, s a szavakat keresgélve ellenállhatunk-e egy efféle gnómának: „tetteink növényágya – a kedélyállapot.”? És ha most az öreg (hatvanéves) Aranyhoz fordulunk, a magányos és célja vesztettnek látott-látszó sétálóhoz, aki már mind kevésbé bír az apróbetűs görög szöveggel... Van neki, „húnyt mesterünknek” egy sora, ami üzenet, önkénytelen, mert nem annak van szánva, parancs, és éppen azért mert „hiányos mondat”, mert nincs állítmánya, azért vonatkozik mindannyiunkra, háríthatatlanul: „Hol, mit kezdtem, abban véget...” Amit vállalsz, hozd tető alá. És a „kommócióról” se feledkezzünk meg, hogy a Kapcsos könyvben egyet lapozzunk egy szép régi latin szóért. Kellemetes kis kedélymozdulás. Amit az emlékező öreg verselő érzett hajdanában, megkongatva a néma tőkharangot...

IV/1. ÚJRA- ÉS ÚJRAOLVASVA – HAMVAS BÉLA (AZ ÖT GÉNIUSZ)

„A Hamvas Bélával folytatott negyedfél évtizedes „magánbeszélgetésem” első érdembeli eseményéről írásos emlékeztetőm van. Ez az esemény nem volt más, mint maga az „első olvasás”, Az öt géniusz elolvasása és ennek bizonyítéka lett egy könyvismertetés. Mert végül is – alapműfaját tekintve – könyvismertetés volt az a beszámoló, amit a – szeretetre méltóan „pápista” – Vigília kért tőlem, nem kis meglepetésemre, tehetem hozzá – protestánstól a protestánsról –, de írásom hangneme – észlelem most – inkább az áhítatos felfedezőé, mint valami szaktudományos nyugtázóé. A könyv már „önmagában” is hallatlanul, borzongatóan csábító volt: egy emigrációs kiadvány... Akkor... Abból a fajtából, amit a határon – évtizedes gyakorlat – azonnal elkoboztak (ha egyáltalán nyugatra utazhattál, s efféle kiadványokat kíséreltél meg magaddal hozni), vagy a postán nyom nélkül eltűntettek (ha volt olyan eszement „kinti” ismerősöd, aki megkockáztatta a feladását). Most egy újabb (sokadik – de ezekről majd később) „sajtónyilvános” esemény felvezetéséhez – és megörökítéséhez – fogva, lehet-e frappánsabb állítás, mint ez: Hamvas Béla könyvét nem lehet újraolvasni?

Miért? Mert Az öt géniusz negyedszázada folyamatosan „olvasva” – olvasás „alatt” - van”. Bizony, így, ezzel a torz passzívummal jelezve egy cselekmény folyamatosságát, mozdulatból-mozzanatból állapotba vált(ód)ását – itt van a könyv kézügyben, több kiadásban is, fellapozhatóan, gyakran idézve, nyilvánosan és egymás között „szóba hozva”, hasonszőrűek veszik ki a másik szájából a szót, a citátumot, sok

helyéért harsányan lelkesülve, a könyvet kölcsön nem adva, legkevésbé a barátoknak, de annál is kevésbé a rajongóknak, itt-ott, egyik-másik bekezdésnél bizonytalankodóan dűnnyögve és ógva-mógva, szinte minden lapján óvatosan ceruzázva, sok dupla vonal a margón, felkiáltójelek nyomatékosan, kérdőjelek, hullámvonalak haloványan, már ahogy az ember magántékájában bánik a kedvenc és kimeríthetetlenül gazdag szövegeivel a múltnak. A sajátta formált múlt időnek. Kitartóan, de nem követelőzően néz rád ez a régi könyv, vagyis a könyv zöldes színben játszó borítójáról egy keserű, de megértő tekintetű öregember, akinek egy (mára már) közismert fotóportréját a számítógépes raszterezés írta át műalkotássá. Az újraolvasás, mert mégiscsak ez történik most, ezúttal tehát nem egy valamikori élmény szembesítése az újabb korszak nosztalgikus, netán kötelességtudattól árnyalt kíváncsiszkodásával, hanem annak a megkísérlése, hogy kimutassuk (fogalmazzunk ilyen szikáran): mik azok a szellemi felismerések és stílári erények, amik klasszicizálják ezt a művet. Az újraolvasásnak tehát a hajdani eufórikus benyomástól is „el kell távolodnia” – hiszen már az is a múltbeli élményvilág tartozéka –, és amaz „egyetlen” művet egyfelől egy nagyszerű életmű részeként kell látnia (megjegyzendő, hogy lassan három évtized kellett ahhoz, hogy a könyvkiadásban végre a „teljes Hamvas” körvonalazódjék); másfelől a műről való beszéd közben ildomos és helyénvaló az illetékes tudománytörténeti alrendszereket is szemmel tartani. Amik alól – előlegezzük meg a mindennemű „végső” Hamvas-olvasás primer tanulságát: ez a könyv is minden erővel igyekszik kivonni magát.

Az öt géniuszt először 1985-ben jelentette meg Bernben az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem – ma már aligha van élő tanúságtevője annak, hogy a kézirat miként jutott „ki”, annak reményében, hogy (végleges formájára lelvén) „vissza” kerüljön; mindenesetre ma már bizvást nyugtázhatjuk az „esetet” rendszerváltoztató élményként: ahhoz, hogy a szellemi és a politikai közmorál gazdagodjék és felbátorodjék, egyszerre kell munícióért az elfelejtett-eltagadott múlthoz fordulnunk, valamint támogatásért a „nemzettest” ama régiója felé, amely éppen azért kényszerült elkülönülni az „anyaországtól”, hogy megőrizhesse, hogy biztonságba tudhassa, és hogy majd a – virtuális – jövő építésébe bevonhassa a magyarság itthon el- és megtagadott történelmi, szellemi és kulturális értékeit.

Az első olvasás élménye kinek-kinek emlékezetes, talán feledhetetlen volt, de azt már akkor is észlelhettük, amiről akkortól sorjázó Hamvas-kiadványaink a polcokon még ma is tanúskodnak, hogy nem egy-egy szöveg szivárgott elő Hamvas Béla neve alatt: Hamvas Béla berobbant – sehol persze a fény- és hangeffekt – abba a magyar szellemi közegbe, ami maga volt a „várakozás”. Ha tetszik a „csodavárás”. Várakozás mindarra, ami „más” és amitől mások leszünk mi is, „ami” elhiteti velünk, hogy van jövő. Tehát a jelen érvénytelen. Voltak olyan pillanatai az akkori történelmi időnek, amikre emlékezve megkockáztatnám – blaszfémia ide vagy oda – még az „epifánia” vagy a „parúzia” szó leírását is...

V. MEGSZAKÍTÁS. RÉSZLET EGY MAJDANI SZÖVEG-VENDÉGSÉG CÍMŰ KÖNYVBŐL

A várakozás... Korai felnőtt korunk meghatározó szimbóluma a Godot-ra várva. Waiting for Godot. En attendant Godot. (1949, óh az igazi – nem a nyavalyás bohóc Sartre-i, hanem a hősién reményvesztett Camus-i egzisztencializmus..., majd: Nagyvilág 1965.) A várakozás – az „amikor”-ból „ahol” lesz és fordítva... Ahol-amikor nem is jön végül senki és semmi, csak bennünk, a várakozókban (Pilinszky...) sorakozik föl a Haláltól Istenig minden és mindenki... És most újra. Egy-két idevágó cím említésével a filológusi Hamvas-könyvészet talán mérsékeli fellengzősségem túllabázását. Nyugtázhadjuk: Hamvas publikációit a legújabb bibliográfiai kutatás alighanem a maga teljességében feltárta, ami persze elemi és eminens feladat volt. Emlékezhettünk Németh László 1936-os „Hamvas-felfedezésének” kezdő bevezetésére. Tanulmányai – írja a mindenkire és főleg minden nemzedéki szellemi moccanásra figyelő kolléga – „elképzeltetlen helyeken jelentek meg, a legsötétebb zugfolyóiratokban...; a megszállottak védtelenségével egy nagy műveltség és nagy szenvedély pincelyukakban gesztikulálja ki magát...” Ez a „nyilvánosság” tágul majd valamelyest, Hamvas Béla számára a megrendítő távlatosság illúzióját keltve (köztudott: kötetek is jelennek meg a neve alatt), hogy 1947 után szinte teljesen kizáródjék mindenhonnan, a kultúrából éppen úgy, mint a közéletből. Azt azért (azt is) nyugtázhadjuk, hogy a legtöbbit valószínűleg Hamvas tudta az egzisztencializmusról Magyarországon. In statu nascendi. Meg talán az afféle „marginális” literátorok, mint Mészöly, Pilinszky és Ottlik, és talán nem a nagy kommunista akadémikusok, a Mátraik, a Köpeczik.

A megismert és olvashatóvá tett életmű bőven harminc kötet(nyi) fölött lehet, kéziratok és hajdani nyomtatott forrásokból vegyest gyarapodva, a teljességet formáló korpusz a legkülönbözőbb belletrisztikai és teoretikus műfajok bonyolult elegye, az eredeti művektől alkalmanként alig elválasztható fordításokkal és átdolgozásokkal együtt. És persze ma már és még az afféle kurióz szórványok is számon tartandók, mint pl. a rejtélyesen, „random” (korunk divatszavával élve) „odakerült” szócikkei a – főleg kezdetben – állampárti ideológiának elkötelezett, mindazonáltal világszínvonalú Világirodalmi Lexikonban (1970–1996). Az „áttörés” ideje azonban a nyolcvanas évek közepe – az a „kegyelmi pillanat”, amiről akkor csak sejtettük, de hamarosan meggyőződünk róla, hogy a társadalmi és történelmi rendszerváltozás szellemi előkészületének, a beláthatatlan, sőt elgondolhatatlan változásnak a kezdete: a Hamvas-könyveket innen-onnan felkapkodva egy teljesen meglepő jelenséggel álltunk szembe: ez a pártállami „tervezdálkodásban” merőben rendhagyó spontaneitás már önmagában a felszabadultságot sugalmazta. A legeltérőbb politikai pedigriájú fórumok egyszerre fedezték fel – az Esszépanoráma, az Új Írás, a Látóhatár, a Híd, az Új Symposium, a Magyar Műhely meg a Galaktika szórványai után – ezt a „nevezetes névtelent”. Korábban elképzeltetlen lett volna pl. az, hogy az ÁVH-nak és az 56-os megtorlásoknak nyilvánosan is elkötelezett Magvető Kiadó egy ütemre moz-

duljon a Vigilia képviselte „klerikális reakcióval” és a vele szövetkező „szocializmusellenes” emigrációval. Ide tartozik még az is, hogy a párt kulturális perzekutorai meglepő tartózkodással viselték el (legalábbis emlékezetem szerint) Hamvas felfedezését és helyfoglalását a nyilvánosságban, nem próbálták újraéleszteni Lukács- és a Keszi-félék negyvenes évekbeli bírálati modorát.

A kezdő és revelatív esemény valószínűleg A világválság címen kiadott – három harmincas évek közepén írt tanulmányát összefogó – kötet a Magvetőnél, a Gondolkodó magyarok sorozatban, Szigethy Gábor műlhatatlan szerkesztői érdeméért (1983). Az egész életművet – mint személyes sorsot, de nem mint a galád koroknak kiszolgáltatott esetlegességet! – „igazolja” az előszóban idézett Hamvas-axióma: „Csak mulandó műveket érdemes kiadni – a halhatatlan maradhat kéziratban.” Két év múlva itt jelenik meg a nagyepikai főmű, a Karnevál, a kiadó főávos igazgatója engedélyével, aki – városi legenda – maga húzta ki belőle egy rövid szakaszt, amelynek tárgya a női hóhérok sztahanovista munkaversenye volt. A lazuló rendre jellemző, hogy erről „mindenki” értesült, sőt a másolatban megszerzett – ó, a bizonylati fegyelem... – szöveget ki-ki kajánul beragasztotta saját kötetének megfelelő helyére. A Karnevál mintegy műfajelméleti háttérmagyarázatának – és egyben poétika-történeti szenzációnak is – ítéltető (fénymásolatban terjesztett, sőt bizonyos egyetemi szemináriumokon utóbb kötelező olvasmánynak kiadott) Regényelméleti fragmentum is megjelent az Akadémia Literatura című folyóiratának 1985. 3-4 számában. „Könyvünk”, Az öt géniuszt kevés példányban jutott haza, de a híre annál átütőbb volt.

A teljes áttörés éve vitathatatlanul: 1987. Nemcsak a kiadások gyorsultak fel, de látványossá váltak Hamvas irodalmi recepciójának a kezdetei is. Ekkor tört meg körülötte végleg a hallgatás. Hamvas Béla immár „visszavonhatatlan” lett. A kiadók között felbukkan Pécs, Weöres és Várkonyi városa, háttérben Tüskés Tiborral és azzal a Kenyeres Zoltánnal, aki annak a Kenyeres Imrének a fia, akinek Diárium című lapja szinte fizikailag is otthona volt a nyilvánosságra kilépett Hamvas Bélának a háború után. A szellem és egzisztencia néhány kulcsfontosságú esszé (A melankólia anatómiája, Kierkegaard Szciliában, Levelek a Magyar Hyperionból stb.) mellett közli felesége, Kemény Katalin minden későbbi Hamvas-értelmezés megkerülhetetlen – elképesztően művelt, bámulatos érzékeny és meggyőző stílár színvonalon megfogalmazott – előzményét, Élet és életmű címmel. Ez a „bevezető” már 1977-ben kész volt, 1999-ben különnyomat készült belőle Százhalombattán, amikor az itteni városi könyvtár felvette Hamvas Béla nevét. Ezután tíz évvel újra megjelent, mintegy jelképes dokumentumaként az itt kibontakozott kultusznak. Ez a szép kis füzet az olyan CD-kkel együtt, mint az Olbrin Joachim csodálatos utazása (2007) és a Fák (2012) alighanem ott van mindazok gyűjteményében, akik hallgatóként vagy előadóként résztvevői voltak az itteni – ahogy a visszafogott hivatalosság definiálta – „népfőiskolai rendszerű képzésnek”, meg – persze – a Hamvas-borestéknek... Ebben az évben a Vigilia is kiad egy esszégyűjteményt (Silentium, Titkos jegyzőkönyv, Unicornis) az „érzékibb”, „tárgyasabb” írások közül, tizenkét együvé komponált darab a negyvenes évek végéről, ám az utószó elég világosan érzékelteti – vallásos kiadóhoz

illően – a katolikus teológiai álláspont „másságát” Hamvas gondolkodásmódjához képest; „filozófiai tudattal átszőtt irodalomnak” minősítve írásai karakterét, és kiemelve ennek az önvallomásos (eretnek-, sőt pogánysággyanús?) mondatnak a paradox jellegét: „Nem vagyok vallásos. De teljesen csak a dolgoknak vallásos megértése tud kielégíteni.” (Én – elnézést – ezt a változatot tartom megvilágosítóbbnak: „Nem vagyok vallásos. Nekem az egész kell.” De még inkább az egyik esszé tartalmi sűrítményét: „az Isten szót senki se tudja helyesen kiejteni, és mit kell tenni ahhoz, hogy az ember helyesen ejthesse ki”). Nemcsak Hamvas helyfoglalásának a magyarországi intellektuális közéletben, hanem az intézményes rend fellazulásának is jelentékeny dokumentuma a Hamvas Béla 33 esszéje című kötet. A „Tartóshullám melléklete, a Bölcsész Index kiadványa” – bár a könyv felelős kiadója az ELTE BTK dékánja, ez a könyv már a könyvkiadás állami-tervezési felügyeletének teljes erodálódását mutatja, másrésztől – s ez akkor vált egyértelművé, amikor Hamvas kései éveit alaposabban megismertük – a „Mester” közösségvállalását a hetvenes-nyolcvanas évek underground kultúrájával, művészetével, létformájával és alkotóival. A kötetet Dúl Antal válogatta – máig valószínűleg a legszínesebb Hamvas gyűjtemény. Ráadásul: minden darabja korábban már megjelent nyomtatásban, ami Németh László idézett helyzetrajzát igazolja: Hamvasnak még akkor sem jutott hely a (valódi) nyilvánosság, azaz az érdemi befogadás terepein, amikor nem volt teljesen kizáródva a publicitásból. Ha szabad megjegyznem, talán nem vagyok egyedül, akinek Hamvas-ismeretét ez a könyv, az ide felvett kisesszék alapozták meg, olyannyira, hogy fokozott nehézséget jelentett utóbb a nagyobb és – ha nem profanitás így fogalmazni – „elmélyültebben spirituális” kompozíciók – esszégyűjtemények, regények, „tematikus” szintézisek – megközelítése.

És most tudatosul bennem, hogy a kultusz kibontakozása, mennyire „összmagyar” történet... Bern és Budapest, Pécs és Százhalombatta... De felbukkan majd itt Kolozsvár, London, Balatonfüred, Belgrád és Szentendre, Nyíregyháza, Pozsony és Koppenhága is, meg annyi más, köztük a nekem oly emlékezetes Szeged. Ez utóbbit Hamvas-köteteim legértékesebbje idézi elém. „Ekkortájt” hívtak meg a helyi bölcsészek egy Hamvas-előadásra, és az előadóterem ajtajában Ilia Mihály várt, kezében egy puha fedelű könyvvel. „Erre Neked nagyobb szükséged lehet”, mondta és a kezembe nyomta A láthatatlan történetet, az egyetlen művet, ami szerzője életében megjelent. Óvott, éppen csak halványan nedvességfoltos példány, 24 forintos antikváriusi firkálmány a hátsó borítón. És benne: A Vízöntő, a Meteora, a VII. szimfónia... A másik határszéli város, Szombathely azonban külön szakaszt érdemel. Pete György és Ambrus Lajos lapjának, az Életünknek az 1987. 9. száma mérföldkő a Hamvas-recepció történetében. Azon túl, hogy országos terjesztésű folyóiratként több ezer olvasója figyelmébe ajánlja Hamvas Bélát, megteszi az első mozdulatokat a mű és az utókor szembesítésére is. Weöres, Esterházy, Spiró, Határ, Egyed Péter stb. – micsoda névsor... Szócs Géza itteni verse, pontosabban annak lábjegyzete máig idézett darab, akkor pedig egy emlékezetes Népszabadság-mocskolódás kiváltója. Az ügy részletes feldolgozását az Életünk „következő” Hamvas-különszámában (2007.

2-3.sz.) találjuk (Szócs Géza és eme sorok szerzője, a lap főszerkesztője közös dolgozatában), aminek különös érdekességét az adja, hogy dokumentálja: amikor még nem voltak Hamvas-kiadások, a hetvenes évek első harmadában, azért már volt valamegyest Hamvas-ismeret (ó, a katakombák egyháza...), sőt a politika már (még) akkor is tiltani próbálta. A Vas megyei Hamvas redivivusnak sajátos „pártállami” árnyalatot ad, hogy az összeállítás közli a lapszámról készített (szerkesztői önvédelem?) lektori jelentést, ama szakférfiú tollából, akiről a Wikipedia azt írja, hogy 1951 és 1953 között „különböző kulturális hivatalokban dolgozott”, kortársai tudni vélték, hogy Révai József titkára volt – ő, a Karnevál jelen ideje... – és később sem nagyon akadt olyan tudománypolitikai intézmény („hivatal”), amelynek ne lett volna vezető munkatársa („alkalmazottja”). Lektori jelentéséhez mindazonáltal rossz szó nem férhet. A személyes szálát szemérmetlenül tovább sodorva nem tudom nem megjegyezni, hogy ennek a meghatározó Hamvas-összeállításnak utolsó tétele az én 1986-os 11. számban közölt Vigilia-beli cikkem Az öt géniuszról.

És még valamit immár a Hamvas-filológia és a Hamvas-életműkiadás(ok) mélyáramaira utalva. Az Életünk 1987. 9. számában ott van az a három név, amelynek viselői nélkül nincs utóélete Hamvas Bélának: Kemény Katalin (1909–2004), Darabos Pál (1931–2012) és Dúl Antal (1945–2018). Darabos és Dúl szerzője az Életünk 2007. 2-3-nak is. De ez utóbbi „együttlét” akkor már inkább a szerkesztői békesség-óhajtság szerény tünete... Mert aki elmélyed az újabb Hamvas-kiadványokban meg a közelmúlt Hamvas-kritikáiban, az bizony észlel tanítványi indulatokat, csoport-viszályokat, tanúja lehet averzióknak, féltékenységeknek és szembesülhet a „végső jogtulajdonos” olykor igencsak érdes ítéleteivel is. De hát így is van ez rendjén. Egy nagy sors és egy nagy mű már önmagában is provokáció. Hamvas Béla élete és életműve sem a fuvolahangú bukolika jegyében telt el és alakult ki. Hát még ha a „korát” is köréje képzeljük... Kemény Katalin, Darabos Pál és Dúl Antal – egyikük sem él már, csak mély hálával és tisztelettel gondolhatunk rájuk.

Két dokumentum van előttem. Az egyik egy különnyomat a Janus Pannonius Múzeum évkönyvéből, Arc-maszk-ikon címmel, Kemény Katalin írta Vajda Lajosról. A „mostani” esztendőből, azaz 1987-ből való. Arra figyelmeztet, hogy nemcsak Hamvas Bélának kellett várnia és kívárni, hanem a feleségének is. Öröm, hogy ő meg is érte a méltó, azaz a méltányló nyilvánosság kitarulását. Nekem meg az a külön öröm, hogy kemény ceruzavonásokkal (maig épen és olvashatóan) és „barátsággal” nekem dedikálta ezt a füzetet, „88. ápr.” A másik irat dátuma 1988. január 15. Ezt én írtam, műfaját tekintve ez is lektori jelentés. Az Életünk szerkesztősége engem kért erre kiadni óhajtván Az öt géniuszt és A bor filozófiáját. Elgondolni sem tudom, hogy miféle „hatalmi faktornak” vélelmeztek engem ekkortájt. A könyv mindenesetre azon mód megjelent az MTA-Soros Alapítvány támogatásával, szedte a Sabrina Cipőgyár nyomdája. Mert így (volt) kerek a világ. És így keretes a szerkezete Az öt géniusz „újraolvasásának”: a két „első” kiadás – közé fészkeljük be magunkat. Most – a pandémia kiközösítettjeként, megfigyelőjeként, a „kolera-irodalom” gyászhuszára-ként.

1985 és 1988. Avagy a rendszerváltozás.

És a „most”?

2020. október 23. Hatvannégy év... Avagy idézet és satírijáték. Egy életképbe profanizálva. Az időjárás? Mint akkor: esőre hajló, de másnapra napfényt ígérő, meg (hamarosan, és éppen a névnapomon, amit nem ünnepel meg senki) alvilági fekete-séget. Az utcán most, azaz kint a „fiatalok” – az akkori ballonkabátos hősök bohóc-jelmezes utódai. Akik akkor reszketve fent, ma vigyorogva hol? Te meg „be vagy a Hét toronyba zárva”. Az asztalon vörösbor. A világból csak annak a virtualitása – át az üvegen, színezve-szinkronizálva valós szélzúgással, hulló majd saras kásává rohadó levelekkel, hírekkel és emlékekkel. Magad is lassan vegetációvá válsz: eszel és iszol és ürítesz, viszket a bőröd, így üzen tehetetlenségéről a test, „sebedet mindig elvakartad”, ha már idézni kezdtünk, folytassuk, s valóban „hány hét a világ”? Éjjel a létezésünk nagy és művi üzenő füzeté, a televízió, Peru partjainál lapozza föl a Csendes óceánt. Jeremy Wade tekereg erre, a Viasat Nature ősz horgászcelebe és mindentudója. A „vörös ördögöt” keresi, aki innen fel Alaszkáig kipusztítja a cápákat, és ha módjában áll, embereket húz a sötét mélységbe, s aki netán megússza a vele való találkozást, rettenetes csőrívágásokat mutat a testén. Napokig megy, lebeg, rázkódik befele a nagy víznek a rozzant halászhajó, émelygés, spanyol dörmögés, amikor megáll: Itt vannak. Kik és hol? Ők ezrivel a mélyben. Ahogy horogra akad egy, már tép le a húsát – ha az... ami – a másik. Dosidicus Gigas. Óriás kalmár, a Humbold áramlat lakója. Lakója? Úgy tűnik el Callao és Seattle között, hogy akár Vlagyivosztoknál, Cebunál vagy Brisbane mellett bukkanjon föl, úgy persze, hogy senki ne lássa, csak tudja az ottlétét. Vagy itt a Margit híd fölött valahol? Keresve az utolsó dél-koreai vízbefűtat..., netán még errébb, a Szilas patak beömlésénél? Ó, az a csöndes kis fodrozódás a lakótelepek és a szétlopott fóti földek között, ahol még tavaly is békákat figyelgettünk Leonardo unokámmal a Liva malom leége(te)tt romjainál... A Csendes-óceán víztömege 700 millió köbkilométer. Az „ő” genomja hetven százalékban megegyezik az emberével. Két hatalmas szem néz rád, köztük a mélyben, egy rostos fallikus hüvely (ha képzavar, ha nem) alján az a csőr..., amelynél keményebb anyagot az élő természet létrehozni nem tud. Mögötte egy undorító zsák, szinte látni és hallani, ahogy bűzösen emészt. Hogy mekkora? Változó, hogy mekkorát küld felénk egy kiismerhetetlen démoni populáció: vagy a horog rántja ki őt, vagy ő a horgot, emberrel együtt le. Gerinctelen, ami „van”, ami ő, ami testnek látszó fehérjeállomány és DNS-fantazmagória, az merő végtag és egy felfoghatatlan agy, merő eszesség, rafinéria, változó-készség, információhalmaz..., falánk kegyetlenség, tekintet nélküli hatalmi mámor, és mi lesz, ha – kérdezősködik a vörösbor – kinéz – kíváncsivá válna, hogy mi is van a vízen kívül... – kicsit a partra Sanghajban, a móló sétáló közeg, egy mexikói öbölben, a vitatott hovatarozású Kurilli régióban, ki a japán halász, ki az orosz határór, vagy éppen a Kopaszi gáti építkezéseknél, esetleg itt a Régi fóti úti híd alatt? A bor elfogyott. Halottak napja közeleg. Keljek-e útra, mint minden évben Rákoskeresztúr felé, lelassult, de azért mindig villamosos-gyalogos öreg látogató, egyike az utolsóknak ebben a felszámolás előtti parcellában, aki a cigány virágárusnőnél kénytelen gyufát

is venni a gyertya mellé, mert már évtizedek óta nem dohányzik, de a tüdejét vagdalva mégis morog fölötte az orvos, hogy hajdan miért is volt az a sok Munkás, Szimfónia, ezüst Kossuth... Szüleim sírján a Szabados Árpád által tervezett kettős kőkereszt, az egyik áll, a másik fekszik, mint egy geometriai leképeződés, kettős (páros) tükör, romolhatatlanul. Aztán kis katorzás az avarban, rendcsinálás gyanánt, aztán kerülgetni az égbetörő ecetfákat a végleg elmagányosodott sírhalmok között, évtizedes elmo há sodott vizespalackok, örökre itt felejtett berozsdált játékgereblyék, korhadt padocskák, néhai özvegyasszonyok duruzsolnak, ó, apukám, miért hagytál itt, majd hol rövidebb, hol hosszabb megálló a Kupa étterem romjai közé beférkőzött csehónál, a november eleji rituális „unikum-sör” kombináció, köztemetői áldozati rítus, ugyanaz az átfoghatatlan – legfeljebb egy óriáskalmár volna rá képes – jegenye, mögötte a – rendszerváltozás óta, persze – minden évben frissen koszorúzott fegyház bejárat, és itt a visszafogottan szitkozódó féllotyó takarítónők, szikkadtra csöndesedett alkoholisták és melőlől hazatérve megtorpanók között csak én gondolok arra, hogy vajon hogyan is lépett – meg volt-e már drótozva keze-lába, a miniszterelnök a bitó alá hatvankét esztendeje. Amiről Petri György ír szép verset, zakatol a fejem, ugyanaz, aki majd megkölti (Jókai Mór szava) Bibó István temetését is. Hamvaséról úgy lehet, mit sem tud. A sörhöz itt mindig poharat kérek, de az aprót nem veszem el az italtócsából. Lássák, kivel van dolguk. WC persze nincs. Legfeljebb a túloldalon, a támfal az, Itt a kanyar alatt van a főváros első aluljárója. Ha valaki tudni akarná. Aztán föl az álarcot, mert rád szól a kalauz. Ja, az már megszűnt? És már 1969-ben? Hogyne emlékeznék, nevelőtanárként az első tujával (ami őket, meg a műszakkezdő villamosvezetőket vitte szolgálati helyükre) mentem ébreszteni az eszelős láb- és spermaszagban alvó kőműves tanoncaimat – inas-nasi –, az Üllői útra, a volt József Fiúárvaház kétszáz éves falai között, ami előtt szegény Nemecek vacogott a gázlángos estében, meg ahol meg-megcsöndült a kis harang, amikor akasztani vitték a betyárt a pesti vármegyeházáról a mai járványkórház homokos dombjai felé, a külvárosi némberek meg szórták a rózsát a szekérre. Hogy itt a temetői kanyarban melyik villamosra szálljak – örök dilemma. A 28-assal előbb hazaérek, mégis a 37-es az igazi, és nemcsak azért, mert a „Hungária” környékén még lehetőség van egy (ahogy mondani szerettük: utolsó előtti) sörös-töményes nyeletre, hanem mert sehol a pesti villamoshálózatban még egy ilyen elvárásolt, létezésen kívüli kanyar és felüljáró, mint amerre ez csikorog a Pongrácteplenél. A régi külváros (Augusztá telep...) démonai laknak itt a szétburjázott kertészet és az omló faltöredékek között. Akiket soha nem látunk, de tudjuk, hogy figyelnek bennünket. A Telep, amiről az ifjú Moldova annyi novellát linkeskedett össze, de milyen jóízűen, ahonnan Kokó is való, akit a feleségem tanított történelemre, és akinek én ott drukkoltam a ring mellett Atlantában az olimpián. Itthon a „gépből” Sajó Laci írása fog várni, „lakásszínházi passiójáték”, ugyanazt írja meg, ami itt is van, ahol arról írok, amit ő írt, kedves tanítványom, most megy nyugdíjba, 1956-ban született és már 16 évesen verset küldött nekem a Kortársba, bontjuk a postát akkor, még a régi Alpári Gyula utcai erősen pártállami szerkesztőségben, fujtó fagáz szagban, Illyés-, Benjámin-küldemények, Nagy László, Weöres, Sajó... Az

egyetemen alighanem Aranyt is „vettük”. És ha igen, akkor a Lejtőnt azt biztosan. Amelynél pontosabban nem lehet megfogalmazni a túlélést a szorongás mélyén, lent a fekete vízben: „Éltem lejtős útja ez; / Mint ki éjjel vízbe gázol / S minden lépést óva tesz.” Amikor először láttam Spielberg cápa-filmjét Varsóban, Kulin Ferivel alighanem egymás kezét szorongattuk a frászban, a két irodalmár delegátus, erre a méltóságos strófára kellett volna gondolnunk, ahogy ma gondolunk is.

IV/2. A HAMVAS-KÖNYV – MAGA

„Az – 1959-ben véglegesedett – öt géniusz lényege, érületi és mentális alapzata (alakzata?), természetesen – mint a legjellemzőbb Hamvas-műveké általában – egy paradoxonnal írható le. De akár fogalmazhatunk lényegre törőbben is: Hamvas gondolkodásának szerkezetében (írói észjárásában?) mindent áthat a paradoxonokra való hajlam. Ami különösen felerősödik, amikor a nyilvánosság számára tematizálni kíván egy-egy felismerést, egy-egy élményt, egy-egy észleletet. De az is lehet, merengek, hogy a „paradoxon” szót nem is helyénvaló használni, ha a Hamvas Bélánál erőszakos derűvel vagy sztoikus katasztrófizmussal vagy evangéliumi elkötelezettséggel megfogalmazódó-átszíneződő különös „ellentmondásokról” kívánunk beszélni... Nos, ki-ki döntse el, hogy Az öt géniusz létrejöttének ez az öndefinitív kinyilvánítása miféle retorikai alakzatokhoz áll közel: „a nemzet ügyei csak nemzetfölötti ideálok felől értelmezhetők”. Ez az állítás annak a kettősségnek a markáns megfogalmazása, ami a mű ihlettségét mindennél pontosabban jellemzi: egyfelől ez a traktátus tagadhatatlanul részese az 1930-as években – Európában és nálunk – olyannyira felerősödő, a „nemzeteszmé” mibenlétére irányuló – nemzetelvű történetfilozófiai – vizsgálódásoknak, nemzet karakterológiai kutatásoknak; másfelől minden kortársi megközelítéstől radikálisan különbözik, sőt szemléletmódját és érvelési apparátusát tekintve azoktól az itthoni előzményektől is, akikre Szekfűék, Németh Lászlóék, Bibóék hivatkozni szoktak, akiknek művei többnyire a nagyobb nemzeti katasztrófák után, illetve a nemzeti megújulás hőhullámai közepette születtek – a török hódoltság kezdeteitől a reformkoron át a Bach-korszakig. Hamvas nem vállal közösséget azokkal a klasszikus megközelítési technikákkal, amikkel a magyar história lényegét kívánják megközelíteni a XVI. századi reformátorok, Zrínyi, Bessenyeiék, Kölcsey, Eötvösék, Kemény: politika, szociológia, világtörténeti események, európai konstellációk, kis- és nagynemzeti „nacionális” tradíciók, teológiai viták, tájféldrajzi esetlegességek, egyetemes koreszmék stb. Értelemszerűen mindazok a megközelítések, amiket ide sorolhatunk, természetesen vesznek, olyannyira, hogy általában szót se ejtenek róla, a történelmi idő folyamatosságát, sokaknál ráadásul: célirányos jellegét. Hamvas számára nem létezik a történelem, az üdvtörténet is csak komoly elvi megszorítások között, és ezért nála az idő is legfeljebb kozmogóniai-metafizikai metafora. A kis magyarságot egy határolt európai térképzet esetleges betelepültjének tekinti, aki-amely éppen súlyának-teljesítményének jelentéktelensége és karakterének tisztá-

zatlansága következtében marginális szereplője-része a globalitás kettős ütemű alaptimoszának: volt valaha egy humán és divinális őszállapot, ami valamikor és valamiért válságba jutott. Erről „váltásról” kell beszélni, meg persze a világ válsághelyzetének „kilátásairól” – minden módon, minden műfajban és minden tematikát alkalmasnak tételezve. Törekedve arra, hogy a válság előtti ősi állapotot mint egyetemes tudást feltárjuk és aszerint éljünk – és erről az ismeretről az emberiség egésze hírt kapjon. De – és ezt húzzuk sokszorosán alá –, ha paradoxon, ha nem, ha contrarium vagy contradictio, ha nem, ahogy Hamvas Béla a Kárpát-medencei öt génusz tájairól és az ott élőkről beszél, ott és akkor minden mondatán átüt a szeretet. Az a „honszeretem”, amit csak régi klasszikusaink nem szégyelltek be- és kivallani. S talán még a szeretetnél is mélyebb érzés válogatja itt a – sokszor – kritikus szavakat, szerkeszti a – bizony olykor – ironikus ítéleteket: az, hogy ide tartozom. Kétségbe vonhatatlanul, leplezhetetlenül. Amikor arról értekeznek (s teszi ezt másutt is, többször), hogy mi is a különbség a tér és a hely között, azokat a bekezdéseket bizvást tekinthetjük a szemérmes felföldi luteránus férfi patrióta vallomásának. Kisfiú korának pozsonyi kertélménye (kevesen gondolunk erre), mint Jókai komáromi sziget- emléke (Jókait Pozsonyba küldték német-szóra) a maga bensőséges táji ihletettségével sugározza be majd a Dél-Dunántúlt és Erdélyt és az alföldi sztyepét, a Tátrát és a Bakonyt, Aranyt, Berzsenyit, Keményt, Mikszáthot, a méhest, a somlai bort, az erdélyi tárkonyos egybesült bárányt, a szegénylegényt, mint az Alföld ateista remetéjét, az észak-magyarországi tájak természet-melankóliáját, Széchenyi fantazmagóriáját, amivel Sopront a Kunságra akarta „vonni”... És mindenütt a létezés keret-formáit, stílusát, a mindennapi túlélés szerény filozófikumát.

A Szekfű által szervezett-szerkesztett *Mi a magyar?* kötetnek (1939) a célja az, hogy megválaszolja ezt a szimpla kérdést: „mi is az igazi magyarság?” Azaz valami „normaféléhez” kíván eljutni a kor legjobb gondolkodóival, Babitscsal, Kodállal, Ravasz Lászlóval meg a többiekkel, együtt munkálkodva. Ezek a gondolkodók hisznek a megismerésben, hisznek – ha nem is deklarálják – a szaktudományos pozitívizmusban. 13 fejezetben próbálják rögzíteni azt a tudást, amit az antropológia, az irodalomtörténet, a nyelvészet, a zenetörténet stb. a magyarságról eddig felhalmozott, éppen azért, hogy elkerüljék – Szekfű szán ennek a „tévelygésnek” fulmináns mondatokat – a szellemi zsákutcákat, a felelőtlen és harsány ráfogásokat, a csodavárást, az „egyedül vagyunk”, azaz mások vagyunk, tehát különbek vagyunk debattáns plakátlözungjait, a szorongó álmodozást, egyszóval: a lírát. Tudjuk, mivel sokszor beszél róla, hogy Hamvas mennyivel hitelesebbnek tartja a gondolatok tisztázásakor is a szubjektivitást, azaz a lírát, mint azt a szellemi elkötelezettséget, ami objektív tudományosságnak „állítja magát”. A szubjektivitás, azaz a személyesség, azaz a líra a vélekedésben és az ítéletben – „A líra nem önkény és nem szeszély és nem torzítás, hanem az átélő ember személyes garanciájának lenyomata.” Tanulságos Az öt génusznak az a záró szakasza, amely a műve „mögötti” ún. „szakirodalomról” tájékoztat. Néhány magyar név leíródik ugyan, de közülük érdemben csak Prohászka Lajosról, a Vándor és bujdosó (1936) nyíltan szellemtörténeti elkötelezettségű szerzőjéről esik

szó. (Másokról, pl. Németh Lászlóról, másutt.) Az „ember és föld” viszonyának hatalmas kultúrtörténete viszont impozáns listával szerepel, a reneszánsztól kezdve a XX. századi orosz vallásfilozófusokig. „Amit „Szekfű Gyula írt, az politikus és nem jóhiszemű.” Ennyi Hamvas összegezése. Arról természetesen nem tudhatunk, hogy Szekfű miként vélekedett volna Az öt géniuszról, ha módjában állt volna olvasni, de sejteni éppen sejthetjük...

Ezen a ponton talán megengedhető egy halvány mellékszál észlelése és tudatosítása, mivel ez nemigen szerepel a magyar nemzettudat mibenlétével foglalkozó szövegekben. Szekfű Gyula „ebben az összefüggésben” nemcsak mint nemzetpolitikai teoretikus szerepel, nemcsak mint egyik „eleme” annak a korabeli szellemtörténeti közegnek, amelyet sokak mellett elsősorban Szabó Dezső és Karácsony Sándor, Prohászka Lajos, Farkas Gyula, Joó Tibor, Kornis Gyula és Németh László neve és munkálkodása fémjelez, hanem úgy is, mint egy maradandó nemzeti történeti összefoglalás, az ún. „Hómanszekfű” egyik szerzője. Erre futólag azért érdemes kitérni, hogy Hamvas nemzet politikai vízióját egy olyan tudományos „halmazba” is beilleszthessük, ami nagyjából a monarchikus idő fénykora, azaz a Millennium óta építi önmagát: a legnemesebb magyar enciklopédikusság ez, amely mindig – akár ha a nemzet életereje teljében látszik lenni, akárha a bukása legmélyén – idejét látja annak, hogy összefoglalja azt a tudást, amit a nemzet történelmi alapozottságú társadalomként felhalmozott. (Kezdhethénk akár Apáczainál is a listát, vagy Horváth Mihály történelmi összefoglalásainál és Ipolyi Magyar mitológiájánál... Hát Kazinczy tökéletes félsora az Orpheus bevezetőjében 1789-ből: „magunkat magunkkal esmérgetni”...) Olyan (egyébként színvonalban is nagyon különböző) munkákat érdemes felidézni, mint – hevenyészett a lista – a huszonegy kötetes Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képből (1886–1901.), Borowszky Samutól a Magyarország vármegyéi és városai, amiből 25 kötet jelent meg (1896–1914.), a három kötetes Malonyai-féle Magyar Népművészet (1907–22.), a tízkötetes Tolnai Világtörténet (1908–12.), Domanovszky ötkötetes Magyar Művelődéstörténete (1939–42.), persze az említett hétkötetes Hóman-Szekfű-féle Magyar történet (1928.), a nyolc kötetes ún. „nagy Pintér”, mint magyar irodalomtörténet (1930–41.); de ide veendő a Pallas Nagy Lexikona is tizennyolc kötetben (1893–1900.) – a „magyar tudás” Trianon előtti „teljessége”... Ám ha tér és nemzet viszonyán gondolkodunk, nem lehet nem tisztelegnünk olyan szakférfiak emléke előtt, mint Cholnoky Jenő, Teleki Pál, Kogutowicz Manó, Lóczy Lajos stb. És íme a nagy összefoglaló, ami szerencsére megjelent a rendszerváltozás után reprint kiadásban, és amit nagyon is ajánlatos az afféle „költői” összegezések mellett kézügyben tartani, mint Az öt géniusz: a négykötetes Magyar föld, magyar faj (1936–38.) Aminek szerzői-szerkesztői szándéka szerint, miközben tiszta tudomány, „a föld arcát és jellemét” kell felderítenie. Ma már úgy nézünk erre a négy, fekete színű, impozáns kötetre, mint történelem-mélyi üzenetre, a Kárpát-medencei magyar haza panteonjára. Cholnoky Jenő és Teleki Pál mellett Bartucz Lajos és Princz Gyula munkája „lefed” mindent, ami tér és nemzet viszonylatában számításba veendő, ami így magyar história és nemzetkarakterológia is: ge-

ográfiát, antropológiát, munka- és államföldrajzot. S ha már ennyi elemét számbavettük Az öt géniusz szellemi környezetének, azt se feledjük, hogy Hamvas könyvének „felfedezésével” mintegy párhuzamosan szinte minden itt említett mű megjelent a nyolcvanas évektől új kiadásban: Kemény Zsigmond és Eötvös József anatómia alá vont nagy munkáitól (Forradalom után – Uralkodó eszmék) kezdve, Németh László „sorskérdéseiig”. És persze ide tartoznak a magyarországi Bibó-kiadványok is. Ez is összetevője a rendszerváltozásnak, és ezt ildomos számon tartanunk, még akkor is, ha hajlamosak is vagyunk az elmúlt harminc-negyven évet kizárólag a politikai változások tükrében felmérni, értelmezni és megítélni. És – már engedelmet – az olyasféle vállalkozások is „rendszerváltoztatónak” hitték is hitték magukat, mint (tisztelet a többieknek..., de azért) a Fejtő, Végel, Esterházy, Ormos Mária névvel is illusztrálható Mi a magyar? (2005) kötet, Szegedy-Maszák Mihály és Romsics Ignác szerkesztése, a Habsburg Történelmi Intézet (!?) gondozásában; és az a Pozsonyban (!?) megjelentetett Sándor Iván szerkesztmény, amely Mi a magyar most? (2011) cím alatti Vásárhelyi, Závada, Ungváry Rudolf, Bauer Tamás, Halmi Gábor stb. szövegeivel vél csatlakozhatni a Babits-, Kodály-, Ravasz László-féle tradícióhoz. Mit tehetni: ezek is színek a rendszerváltozás (némi okkal új magyar Abszurdisztánnak is titulálható – mondjuk drMáriás és Nagy Kriszta Tereskova ecsetvonásaival „korszerűsített”) Feszty-körképén.

Hangsúlyosan árnyalva és nyomatékosítva az elmondottakat: Az öt géniusz a legfőbb cáfolata annak a közkeletű és még Hamvas rajongói között is gyakran tapasztalható vélekedésnek, amely a „nemzeti szempontot” tagadja, vagy jobb esetben marginális elemnek tartja az életmű „ kozmikus-kozmpolita” dimenziói között. Természetesen nem kétséges bizonyos fokú hierarchia ebben a zárt és strukturált – noha önmagának olykor lírai csapongásokat is megengedő – személyes eszmerendszerben, ám az sem tagadható, hogy az ide- (mostani szűkebb témánkhoz) -vágó írások (amiknek a legjavát A magyar Hüperion címen összerendezett 1999-es kétkötetes kiadvány tartalmazza) különös, feltűnően erős érzelmi átfűtöttségűek. A Bessenyei Ágisát kiindulópontnak választó esszéje akkor születik, amikor Az öt géniusz alapeszméje már készre formálódott, ebben olvasható: „A nemzetben a lényeges nem a nagyság, hanem az arculat. Nem az, hogy kimagasló, hanem, hogy lélek. S amit róla tudnom kell, és amit róla tudni akarok, nem az, hogy milyen térfogata van, milyen maga, hány centiméter vagy kilométer, hanem, hogy mi benne a végső arculat és természet és karakter.” A „lélek” és „térfogat”... Az a paradox érzelmi állapot, ami a vallomáskényszer és a kötelező kritika kettősségével írható le, az éppen a „térfogat” minél aprólelkesebb feltárásában vélte a maga feloldódását. Vagy csak azért, hogy így jusson el a „lélekig”? Az öt „magyar” géniusz terepének leírásában együtt áll tér és idő és szociológikum. Ezért lesz szükségszerűen olyan a szerkezete, amelyen: egyszerre örvényes és strukturált. Amaz emlegetett „első olvasatomhoz” magam végeztem el a könyv fejezetbeosztását (amitől Hamvas biztos, hogy tudatosan tekintett el) és egy bámulatosan „szabatos” rendszerhez, szinte „keresetten szabályos” konstrukcióhoz jutottam el, aminek „egzaktságát” viszont lapról-lapra megkérdőjelezték a konkrét részletekre vo-

natkozó (meg)indoklás nélküli állítások és lírai ráfogások, és mögöttük az „egészre” vonatkozó, metafizikai szintre emelt ítélet: ez a nemzet azért olyan, amilyen, mert hajlamos elfogadni, belenyugodni abba, hogy génuszai démonként is megjelenjenek. Mert: „Ennek a földnek nincsenek istenei”. Ezért nincs tehát itt mítosz, nincs nemzeti sorstudat, nincs nagyság, nincs a népnek szellemi vezérlete. Akkor mi az, ami van? Mert magyarság volt is, meg van is. És vele és általa, és „benne”, ebben a nemzeti „térfogatban” mennyi érték, mennyi szépség, mennyi emlékezetre érdemes alak és tett... A 24 fejezetnek mondhatni mindegyike önálló egész, és az egyes szakaszok egymásutánja szinte pozitívista pedantériával alakítják ki a mű vertikális és horizontális rendjét, és éppen ezzel a világos rendbe állított „antológia-jelleggel” feszül szembe (paradox módon...) az a Hamvas, akitől mi sem áll távolabb, mint az iskolamesteri modor meg a szcientizmus. Ám itt a feladat több és más, mint egyéb műveinél. Az öt génuszban feladatául szabta magának a „tudományos leckét”: el kell mondania, akár a részletekbe menően is, hogy mi a magyar, milyen a magyar és ez a nemzet miféle térben tartózkodik és miféle történelmi időnek kiszolgáltatottja. Be kell sorolódnia a magyarságtudomány művelői közé, és ez alighanem számára is komoly szakmai, „narrációs” kihívást jelentett: hogyan lehet tudományt művelni az intuíció nyelvén... Ezért is formálhatta a végső szöveget évtizedekig. (Persze... a Hamvas-művek végső formája... Szövegeinek – olykor rémregényekbe illő – születési körülményeiről és létmódjáról nagyon sok mindent tudunk kortársaitól és utólag szerkesztőitől-kiadóitól. Dúl Antal, Darabos Pál, Palkovics Tibor meg a névtelen privát olvasók, a régen elhalt hívek, a lappangó és gátlásokat nem ismerő kéziratkufárok idevágó „ismereteiből” egy Karnevál-méretű és abszurditású összeállítás is kitelne. 2008-ból, az Irodalmi Jelenből valók Dúl Antal félironikus mondatai: „Hamvas Bélának sok a rossz mondata, ezeket Kemény Katalin rendbe tette -’ne adjunk támadási felületet...’ Az öt génuszt is szépen kipucolta, ehetővé tette, és ez jót tett a szövegnek.” Hát... azért az nem lenne baj, ha ismernénk az eredetét is... Ám, hogy mi is az eredeti és hogy miként is érvényesíthető egy Hamvas-mű kiadása esetében az ultima manus elve..., nos, ahhoz textológus kell legyen az ember a talpán.)

És itt érkezünk el a Hamvas-élmény középpontjához, ami természetesen megint csak paradoxon: ami az egész életműre általánosan jellemző, az Az öt génuszban sűrítetten van jelen. Ez természetesen nem más, mint a gondolkodás divinális szintekhez eljutó merészsége és a létérzékelésnek csak a legnagyobb írókra jellemző nyitottsága. Ezoteria és „sültrealizmus”... Az öt génusz azért lehet oly népszerű, azaz élményes befogadhatósága azzal magyarázható, hogy benne a magyar térségek „helyekké” domesztikálódnak, azáltal, hogy ábrázolásuk-bemutatásuk során Hamvas hallatlan tömegű „érzéki” tudást halmoz fel, a legkülönbözőbb belletrisztikai-retorikai-stilisztikai technikák tudatos alkalmazásával. Ezen a terepen minden magyar olvasó otthon érzi magát, ha elfogadva, ha vitatkozva. Az az olvasó is, aki talán már nehezebben követi a szerzőt, amikor a magyar (meg természetesen az európai) történelem értelmezéséhez a keleti kasztrendszer ideávilágát hozza illusztratív segítsé-

gül, meg amikor az üdvtörténeetről beszél, vagy amikor a kultúrmorfológia, az élet-jelenségek közötti stílusegység vagy az objektív psziché kérdéseiről értekezik.

Tartalmi izgalmakban kifogyhatatlan, irodalmi szépségeiben megunhatatlan ez az immár harmincöt esztendeje olvasható könyve Hamvas Bélának. Teoretikus és ér-zéki egyszerre, az egyetemes szellem csúcsait és a magyar mindennapokat egyaránt figyelembe vevő mosolygós provokáció. Szakmunka és az olvasni tudó magyarokat meginvitáló társasjáték. Hol enciklopédiának akar mutatkozni, hol meg megengedi magának szerzője, hogy szépírói-gondolkodói ideálja, az „orfikus próza” felé közeledjen. („A művész és tudós szellemisége egyébként a huszadik században régebbi stabilitását elvesztette a virtuózok kontársága és a szakemberek dilettantizmusa miatt.”) Tehát: lexikon és Platon meg Herakleitosz, a kínai bölcsek meg a héber próféták ihletése. Az olvasót egyszerre hívja vitára és inti türelemre, költői, de nem köd-beveszően bizonytalankodó, hanem – mint az egész életmű minden mondata – sehohol nem adja föl alapelvét: „a szellem logos-természete az, hogy kijelent”.

És nem hagyja, hogy olvasás közben elandalodjunk. Ez a mosolygó, egész életét az istenek derűje alatt leélni próbál bölcs, a legkegyetlenebb, legkíméletlenebb magyar eszmélkedők és elmélkedők sorának lelegején áll. Ítéletei kíméletlenek, sőt megfellebbezhetetlenek, mert helyzetismerete önmagát sem kímélően őszinte. „A magyar ebben a percben (melyikben? mindegyikben?) jelentéktelen nemzeti államocská, amely makacsul ragaszkodik nem létehez, hanem vétkeihez, de a vétkeket eszeveszett gyűlölködésével nem más, hanem önmaga ellen követi el. Az ő szellemi leltára szerint ennek a nemzetnek a történetében és jelenében legfeljebb elszórt nyomait találja olyan mozzanatoknak, amik halvány reménnyel kecsegtetnének. Úgy kénytelen együtt élni más népekkel-nemzetekkel-fajtákkal a világválságos létállapotban, hogy a legkisebb hatásfokú önállóságra is képtelen. Miért? Például azért, mert a valahai „aranykorra” még csak visszaemlékezni is képtelen, nemhogy esélye lenne a visszahozatalára, hiszen az aranykor csak közösségben építhető. Köztünk pedig annak nyoma és esélye sincs. Másfelől: hiányzik az a szellemi kaszt, amelyik a népet emlékeztetni tudná. Brahman helyett a magyarnak sámánja van. Értékekben szánandóan szegény, hiszen csak az értékes, „aminek valami köze van a hagyományhoz”. Tragikus sorsú nemzet – mint minden többi –, csak „ez” nem tudja feloldani a tragikumát, azért nem válhat klasszikussá. A gondolatatlanság áll benne egyfelől, a frázisgazdagság a másik oldalon. Azért neurotikus, mert a sorshelyzetét megrajzoló öt géniusz képtelen a szintézisre: egy emberben is és egy korszakban is. Nincs benne hajlam a spiritualitásra – tájékozódási képességre és készségre más létdimenziók között. Látjuk és tudjuk, hogy Hamvas nem vesz tudomást semmiféle klasszikus történelmi kategóriarendszerről, a marxizmussal sem vitázik, nem is látszik tudni róla (noha idevágó ismereteihez felérni az ötvenes-hatvanas évek dial. és tört. mat. tanszékei teljes oktatói karának felkészültsége sem valószínű, hogy elegendő lett volna), más az észjárása, más a szókinccse – ezért is volt olyan imponáló a beszédmódja, soha nem provokáló (és éppen azért...) fesztelensége a pártállami időkben magukhoz térő értelmiségiek számára. Mindez persze azt is jelenti, hogy nem politizál, nem vitatkozik, semmiféle „oldalt” nem tüntet ki rokonszenvével. Mégis

a XX. század legnagyobb magyar szellemi, morális és politikai felforgatóinak egyike. Egyetlen példát lássunk, ahonnan csak egyetlen lépést kell megtennünk, hogy ott legyünk a legsötétebb, legelvetemültebb mában. A magyar válságlét egyik fő oka, hogy hiányzik innen a szellemi kaszt, helyette a lovagi kaszt szellemisége a meghatározó, persze az is csak a „dicsőbb korokban”. Ám itt a summázó mondat kaszt és szellem viszonyáról: „A brahman a logos kasztja. A lovagnak csak mítosza van, a gazdasági kasztnak legfeljebb irodalma, a szolgáló kasztnak legfeljebb sajtója.” Van-e ennél pontosabb kultúrtörténeti tagolás és elképzelhető-e ennél pontosabban és brutálisabban elitista publicisztika? Hát ez? Amit Nietzsche vett észre Hamvas szerint: „hogy a történet e végső szakaszában egyáltalán nem osztályharc folyik, különösen nem az az osztályharc, amely az igazságos társadalmi rend megteremtését akarja megvalósítani, hanem a kasztalanok minden kasztot felörlő tevékenysége és ennek célja a társadalomban mindennemű hierarchikus rend megsemmisítése, nemcsak a szocializmus örve alatt egyes népeknél, hanem kivétel nélkül minden világrészen.” Történetfilozófia vagy zendülés?

Hamvas Béla ezeket a sorokat 1959-ben írta.

1968. november 4-én meghalt.

Ma – pontosan ötvenkét esztendővel utóbb –, nézzünk ki az ablakon és hallgassunk.

Azokat a kérdéseket se tegyük fel, amiket minden hitetlen kor és minden józanná és „realistának” nevelt olvasó feltesz. Az öt génusz olvasása és újraolvasása közben. Volt-e aranykor? Egyáltalán. Hát volt-e magyar hagyomány? És ha igen, mikor és miért szűnt meg? Hova tűntek a magyar brahmanok? Kemenesalja fővárosa tényleg Athén? „Nyugatra inkább a próza jellemző, mint a költészet?” Tényleg cigányzenés festmény a Siralomház? És: valóban öt génusz uralja a Kárpát-medencét? És nem három, vagy huszonnyolc? Stb., stb.

És ha föl is tennénk... Hát nem imponáló és nem felemelő – a szó eredeti értelmében – onnan föntről nézni a magyarságra: gyarló és szeretnivaló és megbocsátásra (talán) érdemes önmagunkra, ahonnan Hamvas néz, ahonnan a Hamvas által képviselt és személyesített tudás vesz szemügyre bennünket?

Jobb, ha hajlamainkat és kedvcsapongásainkat követve folyamatosan újraolvassunk. És üdvözljük a rég megismert mondatokat, amik nélkül „azért” már jó ideje nem úgy nézünk a magyar égtájak felé, ahogy. „Somló nem múzeum, hanem vadméhek tanyája.” „... mert a város céltudatos szándékkal elgondolt életrend. Az alföldi város életrendje nem különbözik a faluétól.” „Oroszországban a politika is vallás, az Alföldön a vallás is politika.” Erdélyben: „Minden alatt, ami látható, van valami mélyebb, ami a felszínnel legalább egyenértékű, de azzal szembenáll.” „A kuruc primitív individualista és melankolikus fantaszta és anarchikus vidéki.” „Az emberi lét csak közösségben finomulhat meg.” „Ami északon a pletyka, az Erdélyben az intrika.” „A számán nem szellemi ember, csupán varázsló, és tevékenysége nem vallásos, csupán mágikus. A tulajdonképpeni brahmani aktivitás a szó, vagyis a hagyomány... (a nomadságban)... nem marad meg belőle más, mint egy-két mítosztöredék és az irracionális mágikus praxis.” És így tovább, és így tovább. Da capo al fine...



BÍRÓ JÓZSEF

2020. november 5.

SZŐCS GÉZA EMLÉKÉRE

ma
éjszaka
:
lámpafényhályogos ablakomon
:
megint belopódzott
belopódzott a halál
:
ma éjszaka

ma éjszaka
:
belopódzott a halál
megint belopódzott
:
lámpafényhályogos ablakomon
:
éjszaka
ma

és szemembe ü
és fülembe vől
:
és számba töt
és szívembe te
:
és zsigereimbe üvöltötte
:
utolsó lélegzetversedet

VI. „URASÁGOD NEM FÉL A BAJTÓL?”

Magam sem tudom már, hol és mikor, az biztos, hogy mostanában történhetett, azt találtam leírni, hogy *Da capo al fine*. Nekem ez a mondás mindig Velencét idézi, és úgy látszik ennek szeretek sznobos hányavetiséggel hangot is adni. Talán mert zenei szakszóként az „egészet” jelenti? Azt hogy: elejétől végig. Azon belül Vivaldi városát? Közbevetőleg: a Négy évszak elvetemült barokk hegedűse tud vajon erről (a mostani) őszről is? *L'autunno*? Persze-persze, dehogyan is óhajtok világfinak látszani, netán annak képzelni magamat. Valamiféle Utas és holdvilág kreatúrának. Akkor jártam a Lidó és a Piazzale Roma közötti térben gyakrabban, amikor Júlia leányom itt próbált megélni pár évig szegény muzsikusi növendékként, és nem volt ellenére némi otthoni utánpótlás. Amihez korábbi futó látogatásaim, no meg a sok-sok regény és vers és „igaz történet” kedvet csinált, az ekkor vált számomra természetessé. Otthonossá lettek a mély idegenségben az ismeretlen kis terek, megszokottá fülemben, ami megszokhatatlan, a márványhoz csapódó hullámok moraja, az ötszáz éves csigalépcsőn az ötszáz éves rézkorlátot tartó ötszáz éves rézkezeccskék, a kéménybe halott galamb szorult, bámulhattam hosszan – megtorpanva és felelősség nélkül – a falakról lecsüngő indákat, kósza és kiszámíthatatlan virágaikkal, fölējük képzelve a tetőn a vakító napfényel hajukat szőkítő kurtizánokat, tudomásul vehettem a szétszemetelt karneváli éjszakákban az elsuhanó fekete alakokat, a kereszteződésekben, pestisdoktor..., magamba szívhattam a hely nyirkosságát és minden lehetetlen csodáját, a túlhabzást, irigyelhettem a történelem birtokbavételét, helyeslőleg bólintottam amikor a – persze – mediterrán dőllyfel túlmagyarázkodó Dante-Vergilius szobor mellett elhaladtam a vízen, miközben a Holtak szigete felé hajóztam. Minden mozdulat rituális, de minden fényes pillanatban az alvilág üzen, a tengermélység hírnökei ott látod a piacon, az éttermek utcára nyitott akváriumában, a tányérodon, a latin versekben. Hát ez meg mi? Útinapló, memoár? Édes-bús merengés a múlton? Fantazmagória bédekkernek álcázva? Sétálóként, vállalt kívülállóként meggyőződésemmé vált, hogy kell találni egy teret, ahol észrevétlenül el lehet üldögegni, ahol semmiféle turistacsalogató nincs, ahol úgy lehetsz egyedül, hogy azért „minden” benned van, ami környezet és létezés, és álom és emlékezet, a múlt és a mindennapok összes paravánjára rákönyöklő halál, morzsa a galamboknak, harangszó. Senki nem szól hozzád, de aki rád néz, nem kapja el a tekintetét.

Mozart 22-es számú *Esz-dúr zongoraversenye* felé ballagva (KV 482), tudtam, mi vár rám a hatalmas Campo Santo Stefano után, az újjáépített La Fenice tőrszomszédságában (ennek zenekara kísérte versenydíjként a szólistát, Mozart '250, Jubilate) maga a Palazzo Pisani vár, a Conservatorio di Musica Benedetto Marcello. Ami nem tévesztendő össze, na végre megszólal a tudálékos, prospektusböngésző, májkrémfaló kelet-európai is, akinek legfeljebb Mestre vagy a Punte Sabbioni ad szállást, szóval ne tévesszük össze az „aksit” a kiglancolt Canale Grande-parti Palazzo Pisani Morrettával, amelynek áráiról csak az kap értesítést, aki már érzézőként bejelentkezik, megjegyezhető, hogy a biztonsági letét mintegy kétszáz ezer forint. Amíg leányom

Mozartot játszik (András fiamék pár éve néhány utcányira laknak Salzburgban a „Geburthausól”), azon merengek, hogy a WC melletti vakolathiányos és gyanúsán salétromos falon az a nagyvonalúan és szakadtan koszos „építkezési” nájlonnal letakart festmény vajh’ kié lehet: Tintoretto-é, Veronese-é vagy Canaletto-é? De hát az „igazi” Velence ez, a kultúrával túltelített..., fogom rá a távolról jött sztyeppe ember bugrisságával. Mindazonáltal találtam én magamnak egy helyet, ahol szerettem kicsit elüldögélni, a Campo Santa Margherita ez, talán a legesetlenebb tér a városban, alak-talan, szürke, nyüzsgése olyan mintha egy csepeli gyártelep környékén lennénk (no, azért...), maga a merő átmenő forgalom, a mindennapok nyughatatlansága. Ha azt írnam, hogy itt hangzott el ma reggel a kérdés, „Uraságod nem fél a bajtól?”, tudatosan nem mondanék igazat, pedig így történt. Egy ideje, ahogy megyünk mind mélyebben be a járványba és a mind feketébb őszbe, hajnalok hajnalán rendszeresen megébredek, ami korábban nem volt szokásom. Aztán következik egy pár óra, nem tudni minek nevezhető létállapot, még az sem pontos meghatározás, hogy valami amorf idő- és térhalmaz az alvás és az ébrenlét között. Amiben még az sem mondható valóságnak, ami az ablakok kereteiben a kertből kimetsződik és a homályból fölsejlik. Ez a mondat, amit utólag pontosítottam, ekkor hangzott el, valami utcai járókelő, ögyelgő, lézengő, afféle kopottas flaneur részéről: nem tudni milyen nyelven. De az biztos, hogy Thomas Mann Halál Velencéjéből. Ugyanakkor eszembe nem jutott, hogy magamat Gustav Aschenbachnak képzeljem. De a kolera biztosan jelen volt, magában a kérdésben, az a Gangesz-deltai mocsaras bozótokból idekúszó döglesztő vész, ami az előbb még Kazinczy apánkat ölte meg Széphalmon. („Lassan áradt el testében a kék szín”, tudósít erről vagy száznyolcvan évvel utóbb Péterfy Gergely Kitömött barbárja. Mihez tartás végett jegyezzük csak meg, hallván a híreket kovidosaink végtagjainak színváltozásáról.) Pontosan tudtam, mit kell válaszolnom. Hogy nem a kérdésre kell felelnem, hanem a helyzetre. És nem is én felelek, hanem egy valamikor a Séd táján egy elbeszélésben elhangzott mondat és meditáció: „Tikos Rákhel mondta egyszer a hajnalra, hogy ’megjöttek a szárnyas lovak’ – de lehet, hogy az egész csak egy álom mérgezése.” Életünk ebbe fordult és hatol mind mélyebbre: egy álom mérgezésébe. Ami tehetetlenné tesz, de meg is ajándékoz soha nem sejtett képekkel és mozdulatokkal. És ő (ez) ad a kezekbe könyveket. Az se bizonytalanít el, hogy Velence, mint Szent Márk városa, a táltos ló helyett a szárnyas oroszlánt szereti címerállataként szemlélni. Este viszont, csillagtalán az ég és a lélek, azt a helyet akartam látni Szentpéterváron, ahol Raszkolnyikov téblábol és cikázik tébolyult célratöréssel, és azt a fülledtséget kívántam átélni, ami a lépcsőházak káposztaszagából, a templomokból kiszivárgó tömjénfüsttől és az utcán agyonvert lovacskákat utolsó izzadságától nyeri el igazi orosz levegőjét, hogy mennyire másként szorul meg a forró lég a Néva partján mint a Rio Cannaregio-én, a Szénatér odúiban, mint a Ghetto zegzugai között, és látszódik-e a különbség Shylock vigyorgó meg Szvidrigaljov alakoskodó démonai között. Ahogy lapozok előre Dosztojevszkijben, megakad a szemem... „Raszkolnyikov a nagybőjt végét és az egész nagyhetet ágyban töltötte. Mikor már lábadozott, visszagondolt a lázálmaira. Egyszer azt álmodta, hogy valami szörnyű, sose látott, sose hal-

lott gyilkos ragály fertőzte meg az egész világot. Ázsia mélyéről terjedt át Európába. El kellett pusztulnia mindenkinek, kivéve néhány kiválasztottat. Valamilyen új trichinák, mikroszkopikus lények támadtak, és megfészkelődtek az emberek testében.” Eddig ez rendben is, kolera, mindenki ismeri. Ám van még, hat még tovább is „az álom mérgezése”. „De ezek szellemek voltak, eszük és akaratuk volt. Akinek a testébe behatoltak, tüstént olyan lett, mint az ördögtől megszállott, őrzöngeni kezdett.” És még mindig nincs vége: „De az ember még soha olyan okosnak nem hitte magát, olyan rendíthetetlenül nem bízott ítéletében, tudományos eredményeiben, erkölcsi törvényeiben és elképzeléseiben... Egymást öldösték dühükben, minden ok nélkül. Egész hadseregekkel rontottak egymásra, de a seregek már menetelés közben hirtelen önmaguk ellen támadtak.” (És: Da capo al fine.) „Az egész világon mindössze csak néhányan menekülhettek meg, a tiszták, a választottak, akiknek hivatása egy új emberfaját és egy új életet elindítani, megújítani, megtisztítani a földet.” Igen? „De ezeket még senki sehol nem látta, szavukat, hangjukat se hallotta.” Ezt tudta Fjodor Mihajlevics 1866-ban, magyar hangja Cseh Tamás.

És az ember továbbálmodja mindezt, ha nem is tud reggel róla, minden keveredik mindennel, szavak a képekkel, a test alvilági üzenetei a tudat váratlan villanásaival, zsiger a szellemmel, az ebédlőben dődöganyám megjavított faliorája üti az egészszeket és a feleket, amint üti a millennium óta, háborúkon és békéken át, hatvan éve nem él már az sem, aki nászajándékul kapta, kis fehér copfocskát csavart kontyba a fejére minden reggel, „Wolf néni – így szólt hozzá a körzeti orvos – maga olyan mint a Guttmann-nadrág, soha el nem szakad”, hát így csapong az álom, ahogy közeledek az íróasztalhoz, kifelé kecmeregve az időütötte és sorsverte hajnalból, számítógép, papirosok, könyvhalmok. A rokoni és baráti arcok hónapok óta tűnőben, legfeljebb áttételeken keresztül jelennek meg, torzulva, és a hang is természetellenes. De a betű az ömlik, ömlik, néha muszáj kinézni az ablakon, vizuális terápia, hogy’ hullong a fel-felkapó szélben a vadszőlő megvörösödött levele, mögötte a kopár szőlősor (Hol volt itt idén az „Őszi boros ének?”), a néma szomszédság. A kutya a nem létező macskákat ugatja. Honnan vette Bodor Ádám a Sinistra körzetben a „tunguz náthát”?

A legfölső cetlin: Betegség és Zeitgeist – Mikor mibe illett belepusztulni. Járványok, népbetegségek, társ. psziché és/vagy isteni ítélet. AIDS, TBC, rák, pestis, altestiség („a halál a vastagbélben lakik”), himlő, szifilisz, a „spanyol”, lepra...; A képernyő közben üzemmódba helyezte magát. Arról értesülök, hogy a miniszterelnök a „baj” első hírére újraolvasta Camus Pestisét.; Egy kedves és érzékeny barátnőm küld egy haikut: „A maszkja mögött / mindenki Isten-képmás. / Ismerjük egymást.” Ki beszél, ki próbál megnyugtatni, ki tart számon?; Hamvas Napok Balatonfüreden. Az asztaltársaság... A Hamvas-hárs a Koloska völgyben. Ez ihlette a Fákát. A kultusz. Még nemrég is Szőcs Gézával itt.; Konferencia felhívás jelentkezésre a Ménési úti Irodalomtudományi Intézetbe: Betegség és gyógyulás az Újkorban. Óh, a Pax Corporis.; Zalán másolja be a gépbe hajdani versét emlékeztetőül, meg a dátum miatt. Táviratok Szőcs Géza ismeretlen címére, Budapestről, 1982. november 17. Mindenki őt kereste akkor: agyonverték a szekusok, a havasban bujdosik, tényleg lelőtték a vonatról? Mi-

csoda nimbusza volt az – addig nem is létező – Újvidék-Budapest-Pozsony-Kolozsvár magyar irodalmi (generációs...) négyszögben! Újra van hőse a magyar irodalomnak. Ráadásul Erdélyben, ráadásul: szamizdat... Zalán versét is Sziveri közli az Új Symposiumban, lett is balhé. 1985-ben egy romantikus pesti barátnője több ezer példányban akarja sokszorosítani Géza képét, hogy majd repülőgépről leszórjuk. Keressük Gézát. Rá egy évre össznépi Petőfi bankettünkön a Pecsában, mivel a KISZ kicenzúrázza a Görgeit és az indiánokat... tárgyazó versét, odasúgom Vallai Péternek, „És ha pohárköszöntőként mondanád el, csak lehelve a szerző nevét? „A világosi elektromos boltba / egy téli délután / belép egy indián / Csingacsjuk vagyok, így szól / majdnem akcentus nélkül / egy téli délután.” És most – ez a novemberközép, ez a mostani. Ha redundancia, hát legyen az. Mi a címe – most? Most – pár napja, és holnap? Egykét hónapja még egy indonéziai tárca-tudósítást olvastam. Most meg Piliscsabán temetik. Aki kolozsvári volt mindig, mindenhol, mindenestől... Az utolsók egyikeként, akik csak a régi utcaneveket használták. Aki a rendszerváltozás pillanatában, a határok megnyílásának percében úgy döntött, mondja nekem ott, hittem is, nem is, Géza, persze..., hogy itt, Felsőőrön telepedik le. Útközben. Kint is, bent is. Mint az egész élete, testben is, szelleme mozgását nézve is. Oberwart: volt is ott a patak partján egy kis református fészekalja. Üres lehet ma, bizonyára. Abban a lapban olvastam Celebeszi levelét (és éppen az én Tornai-nekrológom mellett), amit az év tavaszán ott kellett hagynom, talán említettem, az Országút volt ez, mit titkolozzam, Falusi Márton főszerkesztésében, ezt se mondtam el eddig, de már tudtommal ő sem főszerkesztő. Sikerült Gézát is mélyen megbántaniuk, huzakodtak vele kézirat-ügyben, Malomárok Kolozsváron és malomalja Óbudán, keringett egy levele belső köreinkben, milyen szánni valóan elesett lett ez a büszke, magára oly sokat tartó lélek... Azt mondja egy közös erdélyi barát, hogy a járvány vitte el, gyógyulófélben volt, amikor valami baktériumtámadás... A pletykák, a rágalmak, vagy ki tudja...Ha regényt írnék róla, egy olyan figurát kellene megrajzolnom, amelyik teljességgel hiányzik a magyar irodalomból, de aki annyira vonzó számunkra a franciában és az angolban, meg az oroszban: a kalandor. A titokzatos, akinek semmi nem elérhető, gazdagság, nyelvek, nők, versek, akinek nem ismerjük se múltját, se jelenét, se lelkét, se gondolatvilágát. Csak azt tudjuk róla, amit ő elárulni helyesnek (érdekében állónak) vél magáról. Akinek éppen ezért nincs se tere, se levegője, se igazi kapcsolati tőkéje ebben a mi családias, falusias, kisvárosias, udvarházas, kocsmás, kaszinós, vármegyés magyar életünkben. Egy másik erdélyi, aki régen nem barátja egyikünknek sem, Tamás Gazsi említi nyomorúságos – de azért a mélyben mintha..., ő, azok a kolozsvári hőesések, ahogy csoszogunk át Czakóval és Esterházyval ferdén a főtéren, Marius Tabacuék felé, ő is mostanában suhant el amarra, Házsongárdnak – ítékezésében, hogy Gézától tanulta valaha Szentkuthyt, Weörest, Hamvast. Ez is adalék a hatvanas-hetvenes-nyolcvanas évekhez, egy különös (erdélyi) nemzedék emancipációjához. Aminek ma már hírmondója is alig. Előszedtem az előbb persze Csingacsjukot, 1986-os New York-i kötet, Az uniformis látogatása, Géza kezével: „Alexa Karcsié”, hogy jutott el hozzám, vajon?; Tologatom félre, s közben bele-belakapokodok – Itt az a rengeteg

Bibó-papír, Hamvas-émlékeztető... Halomban, kuszán. „Feldolgozásra.” Pedig hol tartok már, hova keveredtem Bibótól és Hamvastól! Noha elejétől végig bennük és általuk és a révükön, és hozzájuk... Én hol tartok? Ez a szinte önjáró szöveg, vagy ami annak álcázza magát. Alakoskodás? De van-e valami, aminek érdekében érdemes venni a fáradságot? „Kész a leltár”? Soha nem kész, még a halálban sem. Még akkor sincs kész, amikor egy cigiző fiatalember lezökkenti a konténert a kertben, amit ő udvarnak mond, és az ablakon át kezdi beleömleszteni a könyveimet, harákolva a portól, szidalmazva a súlyosabb bőrkötéseket, meg a lexikonokat.

A Bűn és bűnhődést hol felveszem, hol leteszem, egyszerre sokat nem olvasok belőle, tartson minél tovább, szője be a kései délelőttöket és a koraestéket. Az imént azt olvasom, hogy Razumihin észreveszi: Dunya nyakán az aranyóra „vékony velencei láncocskán” függ. Nem tudom, az milyen ékszerészeti forma, de hogy itt szerepel, az megnyugtató, valahogy érvényesebb lett tőle a napom.

Hiába kerülgetem, hiába halogatom... Bibó István, Hamvas Béla... Nem felejtetem persze el, amit Aranytól tanultam: „Hol, mit kezdtem, abban véget...” Most figyelek föl a vég szó kettős jelentésére ebben a szöveghelyzetben, ami ha nem is állít valami reménytelenséget, nem is noszogat semmi felé. Méregetem ezt a könyv- és jegyzethalmot itt az asztalon, fél szemmel látva a további burjánzásokat a polcokon, a székeken, az iratszekrény szabad felületén, az ágyam fejénél a szőnyegen, az egyéb „kezdemények”, tervkupacok között – van itt minden: monográfiák, szövegkiadások, bekötött gépiratok, dedikált különnyomatok, meghívók, szakdolgozatok, füzetek, CD-k, cetlik fontosnak vélt mondatokkal, apercukkal, anekdota-émlékeztetőkkal, idézetekkel, levelekkel, és akkor még ott a számítógép memóriája... Mi tartja össze, mi egyneműsíti ezeket a halmazokat? Életem bennük lerakódott három-négy évtizede. (Meg az a több száz, a másoké, amit ide felszívódott.) Amikor nekikezdtem (hogy „abban véget...”) ezek az évtizedek meséltek volna két olyan nagyszerű médium segítségével, mint Bibó István és Hamvas Béla. Tanulmányok sora, amit a képzelet fölrajzol, egy emlékiratba ágyazva. Nem állom meg, hogy ne pislogjak bele, tudván-tudva azt, hogy ez a terv, mindinkább az álmodozás testetlen árnyékai közé kezd átszivárogni. Talán mindig is ott volt a valódi lakhelye.

Íme: itt feketéllik a Tibeti Halottaskönyv, gépirat, átütőpapíron, 1955/56-ból, Czakó Gábor komám régi-régi ajándéka, benne egy volt tanítványom szakdolgozata a Karneválról és A bor filozófiájának szombathelyi levonata; Errébb tornyosul tizenegy nagy kötetnyi Bibó, köztük a legendás Bibó-émlékkönyv 1991-es berni kiadása – mostanra a kinyomtatás évszáma legalább olyan fontossá vált, mint az 1979-es szerkesztés: bizony azok szervezkedtek akkor, akik most, 1991-ben nem a választói többséget képviselik, visszafogottan szólva a kultúrharc mocskos (2020-at írunk) lövészárkából, és ugyanez a csoportosulat „hozta ki”, szintén az EPMSZ kulisszái közül a Bibó nyugatról – élteben, holtában című gyűjteményt (már Debrecenben nyomtatva 1996-ban), „a kisebbség többségként...” (hang ugyancsak a lövészárak sarából), óh, Kende és Méray, Rákosi hírlapírói, mára már a szabadelvűség és a demokrácia őr-lángjai, valamint 1956 legméltóbb és leghitelesebb örökösei, tán még a mártíroknál

is illetékesebbek; Arrább a Hamvas „teljes” eddig megjelent harminc valahány homokszínű darabja, a kezdete még Életünk Könyvekként, Dúl Antal végső távozása után az utolsók már Szentendréről Palkovics Tibor szöveggyűjtő remeklései; Utóbbtól való a 2016-os életmű „elbeszélés”, amely tud újat mondani Darabos háromkötetes monográfiája után is (ami hogy-de-hogy „kicsapta a biztosítékot” Katalin asszonynál..., „Kemény” jellemezte hajdan férje, szelíd mosollyal, letéve a hátizsákot, amiben a tűzifát hozta föl három és fél emelet magasba, Ambrus Lajos volt kénytelen egy interjút csinálni vele a Kortársba, ahol elsziszeghette ..., majd nekem ugyanígy szikrázó szemmel és elbájolóan gonosz mosollyal, ahogy „Béla” első feleségéről is, amikor ekkortájt meglátogattam a Thököly úton, odafönt, átóvakodva a szobák közti átjárón, ahol valaha Hamvas Béla díványa szerénykedett, az ágyneműtartóban az életművel; Idcesempésztem a magam szerény Hamvas-dokumentációját, pár cikket, közöttük egy minapi mediterrán-meditációt, meg egy nagyobb dolgozatot Hamvas – nem létező – szakácskönyvről, no meg két plakátot, az egyik egy szombathelyi előadásomat hirdeti (Forgó Klub, május 4. 17 óra, csak az évszám hiányzik), a másikat március 10-én tartottam 18.30-tól a Közgazdasági Egyetem Stúdió Támpontján vagy talán Támpont Stúdiójában (itt sincs évszám, viszont van a névben Marx Károly, a címben meg Dimitrov); Barátaim szavai járnak a fejemben – Szepesi Attila versben is megírta Hamvas-anekdotáját mint Széchényi könyvtári raktáros, Sárándi Józsa mint tetőfedő tanonc pislogott le egy ceig-ruhás öregemberre valami dunántúli építkezésen, Ambrus Lajos sem rejti véka alá, hogy a somlai bor iránti rögeszméje A bor filozófiája sajtó alá rendezésekor fogant, Czakó egy egész „szótárkönyvben” bogarászta össze és szét Hamvast, (újabbán Szakács Gábor szótározása hatolt igen mélyre a lexika mögé a szellembe), Mészöly Miklós csak annyit mondott fanyar derűvel, hogy okos ember volt, csak nem lehetett tőle szóhoz jutni, és itt van hajdani gimnáziumi osztálytársam, Szentjóby Tamás, a magyar neoavantgard nemzetközi szereplője, akit név nélkül ugyan, de felismerhetően ott látunk Hamvas mellett az Uzsoki utcai kórházban („magas, karcsú, szőke, filmszínész kinézetű”), elég idétlen „szakmai” vitát kezdeményezve a haldoklóval, s aki a sokak egyikeként gyanúban volt bizonyos kéziratok külföldre csempészetében; és itt szerénykedik egy 1981-es számizdat kötetkéje Petri Györgynek, az Örökhétfő, benne a Bibó István temetését festő verssel (példánymat a Rajk-butikban vettem a Galamb utca 3-ban, nyitva kedden nyolctól tízig, csak átsétáltam az egyetemről, „többlet” kiadványainkat a Történelem Könyvtárban dugdostuk, közlöm szívélyesen, bár jóval utólag a rendfenntartókkal); És – ő legyen külön elementum ebben a Hamvas-Bibó csillagképben – Esterházy Péter, aki már 1987-ben így kezdi szövegét: „Engem szívesen el-eljegyeznek H,-val, érdemtelenül, csak azért, mert egy, bocsánat, korábbi műűvészi korszakomban örömmel és nyakrafőre és főleg összefüggéseiből kiragadva citáltam a mondatait.” Teremtő Isten, csak nem működik itt valami liberál-politiko kronológia? hiszen az 1994-es könyvben (Egy kékharisnya följegyzéseiből) Bibó már úgy szerepel (Bibó, Vitéz, Kemenes Géfin), és H. sehol, mint a mindent elöntő „rémületes” magyar butaság gyógyszer, amelynek konkrét példája például a Horthy temetés kapcsán íródott hosszabb dol-

gozat vezérmondata: „Ha az embernek elege lesz az országából, s nem leli honját e hazában, akkor elő kell venni Bibót.” – abba most bele se menjünk, hogy „ez” a Bibó mennyire írja át magát Bibó Istvánt (1911–1979), l. az E-mondat feltételes tagmondatát, a Himnuszról nem is szólva; zsidó-témákban (eufémizmus! van-e „téma” ami ilyen folyamatszerűen átjárná rendszerváltozásunk évtizedeit, mint ez?) tehát zsidó-ügyekben menetrendszerűen előkerül E-nál B. neve. 2004-ben pl. a „fajvédő” Döbrentei Kornélnak ajánlja olvasnivalóként (emlékszünk az Írószövetség megpuccsolásához használt „spontán” igazságbeszédekre), és lám egy kivágat a Magyar Narancsból tíz évvel utóbb, amikor a német megszállás emlékművéből sikerül, máig élő „antifa” ügyet szerkeszteni: „Végül E. P. is eljött...”, aki egy saját szöveget olvas fel és Bibó Zsidókérdés Magyarországon című esszéjéből egy részletet, nagygyűlés, pódium, sajtó: „Bibó tiszta gondolkodása egy mostani lehetőség, hogy az ő szemével is rálássunk a helyzetünkre. Az pedig legalábbis ironikusnak nevezhető, ha Bibóról eszünkbe jut a Bibó-kollégium...” Humor, sutka.; És az Életünk folyóirat... – a két Hamvas-szám, a Szabó Lajos-összeállítás, a Weöres-hommage; A Hamvas Intézetnek alighanem minden gigantikus kötete, szövegkiadások és tanulmányok, kiemelve közülük egy igazi palackpostát, a 2002-ben megjelent In memoriam Hamvas Bélát, amit Bosnyák Sándor hozott létre, 1970-ben kezdve a munkát, az emlékezést és emlékeztetést.; Egy kimásolt mondat a Regényelméleti fragmentumból: „A személyiség olyan létezési forma, amely az igazságnak az emberi világban való jelenlétét lehetővé teszi azután is, hogy az igazság az emberi közösségből eltűnt.”; Kemény Katalin könyvei; Miklóssy Endre kötetei; Fényvaluta – A Hamvas Béla Kör beszámolója a maga húszéves tevékenységéről; Ó, tehát megvan..., az Anthológia Humana 1947-es kiadása; És sajnos csak könyvtárközi kölcsönzésben az egyik alapmű: a Közös életrend című összeállítás lenne ez, a Szabó Ervin Könyvtár sokszorosított gépirata (1988), Darabos Pál első alapos bibliográfiával. Az 1941-es Közös életrend – amely majd H.B. műveinek 32. kötetének is címet fog adni – Hamvas legkülönösebb szövegeinek egyike, egy „vázlat”, lényegében – ha suta a szó, ha fellegzős – nem kevesebb, mint a létezés katasztere; És természetesen itt örökölik a Mozgó Világ ominózus 1983. decemberi („Betiltott”) bekötött száma is, izgalmas egyedi toldalékokkal, köztük Bibó István kilenc oldalas vázlatával; Egészen különös újságcikkek: 1988, Egyetemi Lapok, Hamvas szcientizmus ellenességéről, a koppenhágai Hamvas Klub időszakos kiadványa (hírek pl. a H.B. futballcsapatról), az ef-lapok egyik példánya 1986-ból Percz László igen informatív Bibó-értekezésével, a HVG húszéves cikke a Bibó-emlékkönyv történetéről, és aligha tartják sokan számon sokan a Magyar Hüperion című folyóiratot, nekem is csak az első száma van meg 2013-ból, olyan szerzőkkel, mint Vona Gábor, aki tanulmányában nagyon tisztességes tradicionalista ismereteket árul el (Evola, Guenon, Hamvas, László András, Baranyi Tibor); És a legújabb zsákmány (az lesz, ha döntök a végleges eltulajdonításáról)... Református lelkész barát-
némtől búcsúzom egy szolid szüreti vacsora után, amikor meglátom azt a könyvet, amiről – szégyen, nem szégyen – nem tudtam eddig: Litai, görög betűkkel írva a cím, Imádságok. Faksimile (Palkovics Tibor és a Medio Kiadó bibliofil remeklése),

az egyetlen példányos könyv hasonmása, amely a szerző keze munkája volt és a Kemény Katalinnal való kapcsolatának... mije is?, 26 lírai szövegomb, és azt hiszem, itt sikerült elérnie azt, amiről Molnár Sándor életrajzi feljegyzéseiben mint életcéljáról értesülhettünk „Végül is az orfikus prózánál kötöttem ki.” Magánmegjegyzésnek szánom magamnak, de hátha megérint valaki mást is: a Hamvas-hagyománynak számomra újabban két iránya különösen fontossá kezd válni, és az egyik éppen ennek az „orfikus prózának” a mibenléte, az, hogy miként, milyen kritériumok alapján határozható el a gigantikus Hamvas szövegtestben a többi stiláris-szemléleti formától. A másik ennél is lényegesebb, alighanem a kiteljesedett gondolati rendszer centruma és legnagyobb paradoxona, ez pedig a Scientia Sacra II. része (1960–1964), amely a teljes „hagyomány” és a kereszténység viszonyát kívánja... mit is: leírni? ábrázolni? megfejtetni? Amikor az összkiadásnak ezt a kötetét olvasom, megnyugtat, ha kézközelben van Buji Ferenc könyve Az elfelejtett evangélium. „A názáreti Jézus elveszett tanításai.” Ez már maga is életünk meghatározó paradoxona: az evangélium százmillió példányban van velünk és a tanítás mintha mégis elveszett volna.

Hivalkodom? Hivalkodás – az önmutogatás járulékos ízléstelenségeivel menthetlenné színezve? A képlet talán prózaibb, szimplább és még a járványos bezárkózás pszichológiáját sem kell mentségül fölhozni. Két régi könyv újraolvasása egy évfordulós alkalommal. Ennyi volt az ötlet, ami munkatervnek kínálkozott. Minden talmiság és hamisság innen következik, és minden méltánytalanság, az elkövetett mulasztások előbukkanásai is a meggondolatlanság számlájára írandók, a személyes gyengeségek egybejátszódnak a kor vétkeivel, az hogy az ember se a letelt harminc év pszichológiájával nem számol, se azzal, amit nem is kalkulálhatott előre, ami erre a harminc évre következni látszik, mint démoni esetlegesség. Hamisság volna, ha azt próbálnám elhithetni, hogy azok a filológiai részhalmozok, amiket úgy próbáltam fentebb megjeleníteni, mint három évtized szellemi hordalékát, valamiféle spontaneitás látványelemeit, hogy ezek merőben a véletlennek köszönhetik létrejöttüket és együttállásukat. Még azt a kudarcomat is be kell ismernem, hogy az, amit ismeretközlésnek szántam, abból vitairat lett, az egyidejűségből nemtelen versenyhelyzet. A magyar közelmúlt két nagy alakja került olyan „alkalmi és formális kapcsolatba”, amikor nem életük és életművük autonóm értékei nyilvánulhattak meg, hanem a különbözőségük. Aminek eredményeként az egyikük méltatlan helyzetbe került, de ez a másikat se hagyta abban a szellemi-történelmi pozícióban, ahol megérdemelten foglal helyet. A történelmi jelenlét hasonlósága súlyos szereptorzulásokkal jár mindkettejüknél. És ebben természetesen azé a politikai közegé a legfőbb ódiom, amivel az elmúlt három-négy évtized magyar közéleté leírható, ami minden szellemi-tudományos-kulturális értéket és minden spirituális jelenséget a napi politika mélyébe aláz le. Látványos persze a különbség Bibó István és Hamvas Béla utókorának elmúlt másfél generációs ideje között. Az egyiknek olyan természetű az életműve, hogy kultikussá válhatott és itt oldalakon át kellene jellemezni Hamvas Béla egyéni életvitelét éppen úgy, mint alkotói karakterének sokoldalúságát és mélységét, lényegében azt, hogy miért közelíthető meg érzelmileg, a szellemi és művészi élmény befogadásának me-

chanizmusai révén, a konkrét társadalmi összetevőket folyamatosan felfüggesztve; a másíuk, Bibó István olyan alkotóként hozta létre szellemi életművét, hogy nem tartózkodott – ha éppen megnyílt előtte – a közélettől, és nem tagadta meg a történelmet sem, mint létező, ható és vizsgálhat matériát, olyan közeget, amelynek létét a mindenkori jövő valamiféle magyarázó korpuszaként is tekintetbe lehet venni. Ahogy Hamvas Béla nem felelős azért, mert valaki a műveit „üdvétségében” (Kemény Katalin remek szava) „az ötödik evangéliumnak tekinti”, úgy Bibó István sem, hogy Adam Michnik (nem is olyan régi személyes varsói emlék) egy lengyel Bibó-válogatás bemutatását az Orbán-kormány gyalázására használja föl. Vagy: tehet-e egyikük is arról, hogy szövegeik szlenggé és lózungokká egyszerűsödnek – Bibónál a „demokratának lenni mindenek előtt annyit tesz, mint nem félni”, vagy a „hamis realizmus és túlfeszített lényeglátás”, az „eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem”, Hamvasnál a „realizáció” vagy a „hagyomány”, az „alapállás” és a „csandala”, az „éberség” vagy a „szakrális szubjektum”, „Hoppy Lőrinc”, „kenyőcs”, „mászolygás”, „humorisztikai alapállás”... Vagy az is pl. befogadás lélektani elemzés kérdése, amit nem lehet rajongással „lefedni”, hogy Hamvas előadásmódja hajlamos arra, hogy „kikapcsolja a közegellenállást” (Szabó Ede fogalmazott így valaha), de az, hogy Bibó klaszszikussá vált háború utáni esszéiben mikor és mekkora engedményeket tett – mondjuk a magyar nemzeti karakter virtuális „érdekeivel” ellentétben – a közvetlen politikai realitásoknak. Vagy: hogyan lehet és hogyan nem szabad összehasonlítani ennek a két hallatlan szellemi rangú férfi műveltségének a szerkezetét. És folytathatnánk a példákat a végtelenségig. A lényeg: még a kísértését is elkerüljük, hogy a különbségek mögött morális eltéréseket tételezzünk fel. Hamvas kivonult a társadalomból és a társadalom is kivonult belőle (ez nem szójáték), Bibót viszont a közképviselő etikája kézen fogta tartotta haláláig. A vérbíróság előtt is.

És így állunk most.

A könyvek visszakerültek a helyükre a polcon, a cetlik hányódnak erre-arra, ez a létrejött szöveg meg abban reménykedik, ha vállvonogatva is, hogy nem számolja fel egy váratlan globális áramszünet.

A kertben megjelentek az első varjak, közönségesek és dolmányosak együtt, békésen, de azért egymástól kellő távolságot tartva, a járdán még mindig nincsenek eltakarítva a lehullt levelek, munkába és boltba igyekvők és kutyások alig, itthon a feleségemmel azon gondolkodunk, hogy unokánk születésnapját hogyan ünnepeljük meg (azt hiszem, fogamzásához köze volt az Adria királynőjének), a telefon feltöltve, ha keresne valaki. A Bűn és bűnhődésből már nem sok van hátra. És ha meg nem gondolom magam, a Feljegyzések az egérlyukból fog következni. Vagy ne jöjjön inkább egy Tolsztoj?